

Store Bededag

Store Bededag

Teologiske og juridiske refleksioner
over regeringens afskaffelse af Store
Bededag den 6. marts 2023

Store Bededag

*Teologiske og juridiske refleksioner over regeringens
afskaffelse af store bededag den 6. marts 2023*

Redaktion: Marianne Christiansen og
Lars Christian Kjærgaard

Bogen udgives af Haderslev Stift,
efter aftale med arbejdsgruppen bag konferencen
“Stat og Folkekirke efter Bededagsprocessen 2023”
på Christiansborg den 25. april 2024

© Forfatterne 2024

Bogen er sat med Adobe Garamond Pro på Eksistensen
og trykt hos ScandinavianBook

Omslag: Eksistensen

Indhold

Bogens baggrund	7
Stat – kirke-forholdet	9
<i>Peter Skov-Jakobsen</i>	
Forløbet op til afskaffelsen af Bededag som helligdag	13
<i>Marianne Christiansen</i>	
Grundlovens intention med folkekirken	31
<i>Svend Andersen</i>	
Det læremæssige ansvar	45
<i>Bo Kristian Holm</i>	
Religionsfriheden og folkekirken	61
<i>Hans Gammeltoft-Hansen</i>	
Bilag	71
Om bidragyderne	93

Bogens baggrund

Store Bededag, hvis officielle navn er Bededag, blev afskaffet som helligdag i Danmark ved en kongelig resolution af 6. marts 2023, der bekendtgjordes af kirkeministeren dagen efter.

Forud var gået et forløb, som rejser en række spørgsmål i forholdet mellem stat og kirke i Danmark. Det handler artiklerne i denne bog om.

De er blevet til som bearbejdelser af indlæg, holdt på en konference i Fællessalen på Christiansborg d. 25. april 2024 under titlen “Stat og Folkekirke efter Bededagsprocessen 2023”. Konferencen var indbudt af biskopperne i samarbejde med Det Konservative Folkeparti. Konferencens program i sin helhed er aftrykt og vedlagt som bilag bagerst i bogen.

Som bilag er tillige vedlagt Kirkeministeriets og Justitsministeriets fælles notat om afskaffelse af store bededag som helligdag af den 31. januar 2023, samt Justitsministeriets svar af 11. juli 2012 på Folketingets Retsudvalgs spørgsmål: “Vil ministeren redegøre for grundlovens § 4 set i forhold til en mulig afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage?”

Biskop Peter Skov-Jakobsens artikel danner forord for de øvrige artikler, der dels gennemgår forløbet op til afskaffelsen, dels udfolder teologiske og juridiske problemer, der kan identificeres i processen. Ønsket med udgivelsen er, at disse problemer må blive drøftet i en større offentlighed.

Der er ikke gjort noget for at ensarte artiklerne, heller ikke, hvad angår “hovedpersonens” navn: Kært barn har også i dette tilfælde mange navne: Store Bededag, bededagen, Bededag i forskellige variationer.

Bag udgivelsen står initiativtagerne til og arbejdsgruppen bag konferencen, repræsenteret ved biskopperne Henrik Stubkjær og Thomas Reinholdt Rasmussen samt stiftskontorchef Lars Christian Kjærgaard.

Stat – kirke-forholdet

Konference på Christiansborg den 26. april 2024. Velkomst

Peter Skov-Jakobsen

For år tilbage blev jeg spurgt om, hvordan jeg syntes, at det var fat med religionsfriheden i folkekirken.

Det forekom mig at være et pudsigt spørgsmål, og jeg begreb ikke alvoren i spørgsmålet.

Spørgeren antydede naturligvis, om jeg havde gjort mig tanker om, hvorvidt folkekirkens gudstjeneste og ritualer, vores alterbog og salmebog – altså hvorvidt beslutninger om dét, vi til daglig kalder indre anliggender – var sikret en forsvarlig teologisk eftertanke og måske ligefrem beskyttelse mod tilfældige politiske behov i samtiden.

Jeg indrømmer blankt, at jeg svarede kækt tilbage, at jeg ikke kunne forestille mig nogen bedre beskyttelse end den, der gives folkekirken i grundlovens §4, som sikrer folkekirkens læremæssige grundlag og den tradition, vi kalder evangelisk-luthersk – dette lands tradition siden 1536 og hele den virkningshistorie, der kendetegner denne tradition i de følgende århundreder.

Jeg er folkeligt og teologisk opdraget til, at der skal være højt til loftet i folkekirken. Forholdet til staten har i de sidste 175 år sikret, at vi administrativt og organisatorisk har fulgt med ind i samtiden og mht. teologiske og pastorale udviklinger har vi kunnet være i kirke i tiden.

Vi er opdragede til – og vi er stolte over – en vid frihedstradition, som har gjort det muligt for teologiske holdninger at trives i en åndelig strid ved siden af hinanden i den samme kirke. Vi har udviklet en tradition for at have endog meget forskellige holdninger; men vi

holder sammen om alterbog, salmebog og ritualbog. *Vi lever med en stærk bevidsthed om, at vi er et trosfællesskab og ikke et meningsfællesskab.*

I folkekirken har vi haft 175 års tradition for samtale, dialog og teologisk strid. Vi har håndteret spørgsmål om sognebånd, valgmenigheder, skilsmisser, seksualitet, ændringer af indre anliggender, oversættelser, nye salmebøger, nye ritualer og vielse af par af samme køn. Alle disse forandringer er sket efter strid og diskussion, og vi har holdt sammen – ikke mod nogen – men med andre.

Vi er vænnet til samtalen med Folketing, regering og ministerium.

I denne bog overvejer vi, hvad der skete i forbindelse med afskaffelsen af "Bededagen". Hvor stiller den hændelse os i forhold til staten? Er der noget, vi skal sikre os i fremtiden?

Vi overvejer, hvilke konsekvenser den hændelse har fået for folkekirken og trossamfundene i Danmark.

Ikke mindst håber jeg, at det nu også vil blive en overvejelse for de politiske beslutningstagere, om de virkelig kan være interesseret i at komme så tæt på beslutninger om indre anliggender, som det skete i forbindelse med afskaffelsen af Bededagen.

Hvad er det for en stat, der gør sådanne indgreb?

Lad der ikke være tvivl. Jeg kan godt lide vores kirkeordning; men der skete noget sidste år som hverken stat, regering, Folketing, kirke eller menigheder kan være tjent med, og derfor kalder folketingets beslutning på en opfyldelse af grundlovens §66 – altså at folkekirkens anliggender skal ordnes ved lov.

Statskirken bliver nødt til at bekende kulør og blive folkekirke. En moderne sekulær stat kan da ikke ønske at råde over indre anliggender – endsize at beslutte uden teologisk rådgivning og dialog.

Hvis nogen i dag ville spørge mig om religionsfriheden i folkekirken, har jeg lært ikke at svare kækt, for den tradition jeg er født ind i, og som jeg har tillært mig og påskønner, blev brudt.

Derfor ender demokratiet, som vi kender det hedder Søren Lipper-ts nyligt udgivne bog. Bogen analyserer vores demokrati og de nye kræfter, der indimellem fornemmes som jordskælv. Vores politiske

landskaber bliver grundlæggende forandret! De nye kræfter er i færd med at "pille det monofaktuelle demokrati fra hinanden og erstatte det med et polyfaktuelt demokrati" (side 313). De etablerede partier og opfattelser er under og pres og bryder sammen, og der opstår en ny fornuft i opposition til de etablerede institutioner. De sociale medier slipper kræfter løs, der fjerner mediernes rolle som kritisk og fjerde statsmagt.

Lipperts anliggende er et spændende (og dystert) blik ind i fremtiden. Først og fremmest er anliggendet, at dette kan I ignorere, lukke øjnene for; men det sker og vi skal forholde os til det ellers sidder vi bare og fordyber os i drømmesyn og tror, at udviklingen kan rulles tilbage. Det kan den ikke – men fremtiden kan påvirkes!

Forløbet op til afskaffelsen af Bededag som helligdag

Marianne Christiansen

Det tog to måneder og 21 dage at afskaffe Bededag. Undervejs i forløbet var der ét møde mellem repræsentanter for folkekirken, nemlig biskopperne, og repræsentanter for regeringen, nemlig kirkeministeren.

De oplysninger, der fremlægges i denne artikel, er for størstedelens vedkommende offentligt tilgængelige på Folketingets hjemmesider eller i medierne. Dertil kommer telefonnotater samt sms og dokumenter, som alle er opnået ved anmodning om aktindsigt i Kirkeministeriet. Jeg bad ved samme lejlighed tillige om aktindsigt i korrespondancen mellem Kirkeministeriet og henholdsvis Statsministeriet og Kongehuset om sagen, men disse blev undtaget for indsigt, for, som det formuleredes i afslaget: "Faktum fremgår af lovforslaget" – eller andre steder. Gengivelsen af mødet med kirkeministeren hviler på min egen erindring, da der ikke blev taget referat af mødet. De fleste af de citerede dokumenter kan findes på Folketingets hjemmeside som bilag til Kirkeudvalgets åbne samråd d. 1. februar 2023 "om lovligheden af at afskaffe en række helligdage, herunder Store Bededag" (<https://www.ft.dk/udvalg/udvalgene/KIU/kalender/63959/samraad.htm>)

Jeg har i noterne indsat uddybende bemærkninger til sagsforløbet, som var en del af det mundtlige oplæg.

Forløbet lader et forhold mellem stat og kirke træde frem, som i mine øjne gør det nødvendigt at tænke nyt og få etableret en ny fælles forståelse af, hvad kirkens forhold til det politiske niveau er.

Jeg bruger i gennemgangen navnet Bededag, undtagen når der citeres direkte eller indirekte fra andre skrivemåder.

Forløbet

14. december 2022

Regeringsgrundlaget for den nydannede SVM-regering offentliggøres.

I kapitel 2 “Ansvarlig økonomisk politik” under afsnit 2.5 med overskriften “Rammer for finanspolitikken” findes følgende afsnit:

“Med Putins angreb på Ukraine er der krig i Europa. Truslen er rykket tættere på. For at finansiere de øgede udgifter til forsvaret i de kommende år vil regeringen fremsætte et lovforslag, der afskaffer en helligdag, som træder i kraft i 2024. Danskerne skal bidrage til vores fælles sikkerhed.”

Samme dag udtaler bl.a. tre biskopper og Præsteforeningens formand sig negativt om forslaget i bl.a. Jyllands-Posten og BT med undren over, at folkekirkens parter ikke er hørt og modstand imod at fjerne Bededag som konfirmationsdag og “pusterum”.¹

27. december 2022

SMS fra kirkeministeren til Københavns biskop: “Jeg har uden held forsøgt at ringe dig op et par gange – både i dag og d. 22. Er der et tidspunkt, jeg kan ringe til dig på i dag eller i morgen?”

SMS fra Københavns biskop: “Kære Louise. Glædelig jul! Jeg er på vej hjem nu og kan ringe om en times tid eller i morgen formiddag, når det måtte passe dig. Bedste hilsner Peter”

SMS fra kirkeministeren til biskoppen: “Alletiders. Jeg er på vej i byen om en time. Så jeg prøver i morgen. God tur hjem. Bh. Louise”

28. december 2022

Kirkeministeren orienterer pr. telefon Københavns biskop om, at vores samfund er i svær krise på grund af Ukraine-krigen, og at opofrelse er nødvendig. Derfor vil regeringen afskaffe en helligdag. Det er en bunden opgave, og det bliver enten 2. pinsedag eller Bededag. Københavns biskop udtrykker sin holdning og siger, at biskopperne vil drøfte det på bispemødet d. 2.1. og give deres holdning til kende.²

2. januar 2023

Biskopperne drøfter sagen og ønsker ikke at udpege en helligdag, der skal afskaffes af hensyn til forsvarsbudgettet.³

3. januar 2023

Biskopperne sender deres udtalelse til kirkeministeren:

1. <https://www.stm.dk/statsministeriet/publikationer/regeringsgrundlag-2022/>

2. Jf. mail af samme dato fra Københavns biskop til de øvrige biskopper.

3. Kommentar: Kirkeministeren deltager om aftenen i en middag med biskopperne. Københavns biskop har foreslået ministeren, at man kunne tage spørgsmålet om afskaffelse af en helligdag op under kaffen. Den indtages dog spredt, og inden emnet bliver bragt på banen, bliver ministeren hentet. Inden departementschefen forlader selskabet, bliver han mundtligt orienteret om, at biskopperne ikke ønsker at udpege en helligdag til afskaffelse og vil fremsende resultatet af drøftelsen skriftligt dagen efter.

“Da Bededagen er indeholdt i Den Danske Alterbog, autoriseret ved kgl. resolution (1992), finder biskopperne det naturligt at fastholde denne dag som helligdag. Vi henstiller til, at indre kirkelige anliggender, hvorunder bestemmelsen om helligdage hører, ikke gøres til genstand for afstemninger i Folketinget. Derimod er det op til Folketinget og arbejdsmarkedets parter at bestemme, hvilke fridage der bør være gældende i Danmark. Vi håber naturligvis, at bestemmelsen om folkekirken i Grundloven (§4) fortsat vil foranledige, at staten respekterer, at folkekirkens helligdage forbindes med fridage”. Biskopperne ønsker ikke at pege på en helligdag, der kan afskaffes, men peger på, at det er politisk muligt, skønt ikke ønskeligt, at afskaffe fridag i forbindelse med en helligdag.⁴

9. januar 2023

Kirkeministeren meddeler i pressen, bl.a. i et interview på mediet kirke.dk,⁵ at regeringen i løbet af denne uge vil beslutte sig for, hvilken helligdag, der skal afskaffes.

Hovedpointerne er:

- Regeringen vil inden for en uge beslutte, hvilken helligdag der skal afskaffes.
- At det bliver bededag skyldes, at den er særegen, ikke nævnt i Danske Lov og som den eneste helligdag indført ved kgl. anordning.
- Bededag vil blive afskaffet af ministeren ved kgl. resolution
- Det er nødvendigt, fordi den ikke kun kan afskaffes som fridag, fordi al lovgivning i landet bygger på, at helligdage er fridag. Ellers vil den stadig være lukkedag i butikkerne.
- En afskaffelse er “en nødvendighed for at vi kan finansiere en ekstra beskyttelse af Danmark”
- Der er ikke tid til drøftelser med folkekirken inden gennemførelsen af afskaffelsen.

4. Der kommer ingen reaktion fra kirkeministeren, heller ikke et ønske om drøftelser i de dage (3.-5. januar), hvor biskopperne er samlet i København.

5. <https://www.kirke.dk/politik/kirkeminister-vil-afskaffe-helligdag-uden-afstemning-i-folketinget>

10. januar 2023

Biskopperne sender en udtalelse til ministeren, hvori de undrer sig over udmeldingen og over, at ministeren uden forudgående drøftelser med folkekirkens parter vil afskaffe en helligdag med afledte konsekvenser for alterbog og ritualbog.

De ser fremgangsmåden som “et markant brud på vores folkekirkeordning, som den nu har eksisteret i 174 år. Desuden vil konsekvenserne række ud over det folkekirkelige område. Det vil sætte forholdet mellem stat og kirke under pres, og vanskeliggøre det fremtidige samarbejde mellem Folketinget/Regeringen og folkekirken.”

Landsforeningen af Menighedsråd udsender pressemeddelelse med protest, der bakker op om biskoppernes udmelding: “At ministeren egenhændigt vil regulere folkekirkens indre anliggender, vil sætte forholdet mellem stat og kirke under pres. (...) – Vi reagerer på folkekirkens vegne.”⁶

Samme dag:

Kirkeministeren udtaler sig i TV2 om valget af Bededag: – “Påskén har en helt særlig betydning. Det er de største helligdage i vores tro. Ligeledes er det klart, hvornår Kristus genopstod, så der er mange ting, der lægger (sic) fuldstændig fast. På samme måde er det ikke med store bededag, siger Louise Schack Elholm og forklarer, at store bededag er en samling af forskellige katolske helligdage foretaget sidst i 1600-tallet. – Den har ikke det samme ophæng i højtidene.”⁷

12. januar 2023

Kirkeministeren og beskæftigelsesministeren holder orienteringsmøde med de respektive ordførere. Beskæftigelsesministeriet orienterer offentligheden om et kommende lovforslag via en pressemeddelelse⁸:

“Beskæftigelsesministeren har i dag sendt lovforslaget om at afskaffe store bededag som helligdag i ekstern høring. Med lovforslaget lægger regeringen

6. <https://www.kirke.dk/sites/default/files/2023-01/Pressemeddelelse%20fra%20Landsforeningen%20af%20Menighedsråd%2010.%20januar%202023.pdf>

7. <https://nyheder.tv2.dk/politik/2023-01-10-derfor-er-store-bededag-mere-interessant-for-regeringen-end-andre-helligdage>

8. <https://bm.dk/nyheder/pressemeddelelser/2023/01/lovforslag-om-at-afskaffe-store-bededag-som-helligdag-sendt-i-ekstern-hoering>

op til, at store bededag afskaffes som en helligdag. Store bededag vil fremover blive anset som en almindelig arbejdsdag.

I dag – den 12. januar 2023 – er forslag til lov om konsekvenser ved afskaffelsen af store bededag som helligdag sendt i ekstern høring.

Ved præsentationen af regeringsgrundlaget blev det fremlagt, at regeringen vil afskaffe en helligdag for at finansiere et løft af Danmarks forsvar i kølvandet på Ruslands invasion af Ukraine. I lovforslaget lægges der op til, at det bliver store bededag. Store bededag vil derfor, hvis lovforslaget vedtages i Folketinget, blive en almindelig arbejdsdag fra 2024. (...) Derfor har vi besluttet at afskaffe store bededag, som er en særlig dansk helligdag, og som i modsætning til de øvrige helligdage ikke er knyttet til de kristne højtider

(...) Store bededag er indført som helligdag ved kgl. forordning af 27. marts 1686 og vil blive afskaffet som helligdag ved kgl. resolution efter indstilling fra kirkeministeren.”⁹

Samme dag

Kirkeudvalget stiller samrådsspørgsmål til ministeren efter ønske fra Morten Messerschmidt. Spørgsmål 1 lyder: “Vil ministeren – til brug for KIU alm. del – samrådsspørgsmål A – oversende Kirkeministeriets retlige vurdering om lovligheden af at afskaffe en række udvalgte helligdage og andet relevant materiale vedrørende udvælgelsen af Store Bededag til eventuel afskaffelse?”

13. januar 2023

Biskopperne henvender sig igen til kirkeministeren, nu på baggrund af beskæftigelsesministerens i pressen bebudede lovforslag om konsekvenserne af afskaffelsen af Bededag.

Man gentager, at den manglende høring af folkekirkenes parter er et brud med traditionen, og omtaler det som et tillidsbrud. Man henviser stadig til den hidtidige skelnen mellem lovgivning for folkekirken ydre anliggender og reguleringen af de indre anliggender ved kgl. resolutioner.

9. Dette er den første skriftlige orientering om, at kirkeministeren vil indstille afskaffelsen af Bededag til Dronningen. Orienteringen kommer i pressen og ikke fra Kirkeministeriet. Beskæftigelsesministeriet begrundet valget af store bededag med, at store bededag ikke er knyttet til “de kristne højtider”, altså en teologisk-liturgisk begrundelse.

Samme dag:

Kirkeministeren indbyder biskopperne til møde d. 20. januar.

Mødets dagsorden er en drøftelse af “de konsekvenser, der vil være i forhold til alterbogen m.v. ved afskaffelse af store bededag som helligdag.” med følgende punkter:

“1 Dialog om biskoppernes inddragelse i udmøntningen af regeringsgrundlagets forslag om afskaffelse af en helligdag.

2 Den videre proces for udfærdigelsen af kgl. resolution om afskaffelse af store bededag som helligdag hhv. afledte konsekvenser for den autoriserede alterbog m.v.”¹⁰

18. januar 2023

En fælles udtalelse fra Landsforeningen af Menighedsråd, Præsteforeningen, Provsteforeningen, repræsentanter for Grundtvigsk Forum, Tidehverv og Indre Mission, ni ud af 10 stiftsrådsformænd og biskopperne sendes til kirkeministeren og som pressemeddelelse:

“Siden Grundlovens indførelse i 1849 har der været en forståelse for, at Regering og Folketing har hørt folkekirkens parter, når der blev lovgivet om folkekirkens ydre anliggender og ved kongelig resolution fastsat regler for de indre anliggender.

Gennemførelsen af ovennævnte lov vil være et markant brud med denne tradition.”

Samme dag:

Biskopperne sender høringssvar på beskæftigelsesministerens lovfor-
slag om konsekvenser ved afskaffelse af store bededag som helligdag:

Der protesteres mod

- afskaffelsen af Bededag som helligdag og fridag.
- den manglende dialog med folkekirken forud for forslaget.
- at regering og folketing – imod sædvanen – vil regulere folkekirkens indre anliggender.

10. Inddragelse af biskopperne er altså udtrykkeligt ikke i en dialog om det betimelige i at afskaffe bededag, men i udmøntningen af regeringens forslag og ministerens allerede trufne beslutning.

- at staten forlader sin sekulære status og bliver “pennefører i alterbogen”.

“Det kan ikke understreges nok hvor alvorlig situationen er. Det handler ikke kun om helligdagens afskaffelse, men også og ikke mindst om metoden, som er ganske grænseoverskridende, og egnet til at definere staten på en ny måde over for kirken. Dette nye forhold vil være i uoverensstemmelse med Grundlovens intention. Vi vil derfor opfordre Regeringen til at kalde sit forslag tilbage, og indgå i den gode danske tradition for samtale.”

20. januar 2023

Møde mellem biskopperne og kirkeministeren.

Københavns biskop holder en kort tale om de historiske, kirkelige og samfundsmæssige perspektiver i indgrebet.

På mødet appellerer biskopperne til ministeren og regeringen om at undlade afskaffelse af helligdagen.

Uden at anbefale det peger biskopperne igen på en afskaffelse af fridagen i forbindelse med helligdagen som en mulighed for at undgå et indgreb i folkekirkens indre anliggender.

Der åbnes ikke for nogen ændring i ministerens og regeringens holdning eller fremgangsmåde.

24. januar 2023

Beskæftigelsesministeren fremsætter lovforslag om konsekvenser ved afskaffelse af Bededag som helligdag.¹¹

Samme dag:

Kirkeministeren henvender sig til Københavns biskop med henblik på at:

“anmode om din vurdering af, om en afskaffelse af store bededag som helligdag den 4. fredag efter påske isoleret set vil være i strid med folkekirkens bekendelsesgrundlag. Jeg skal anmode om at modtage din vurdering i skriftlig form senest fredag den 27. januar 2023.”

11. L 13 – 2022-23 (2. samling) (oversigt): Forslag til lov om konsekvenser ved afskaffelsen af store bededag som helligdag. / Folketinget (ft.dk)

Henvendelsen indledes med redegørelse for, at grundlovens § 4 indebærer dels en definition af folkekirken som den evangelisk-lutherske kirke, dels en forpligtelse for staten til at understøtte folkekirken som evangelisk-luthersk kirke.

Der henvises til Justitsministeriets vurdering af 11. juli 2012 – da spørgsmålet om afskaffelse af en helligdag tidligere var på den politiske dagsorden – af, at grundlovens bestemmelse betyder,

- at der ikke må lovgives eller administreres imod evangelisk-luthersk lære.
- at arten af statens understøttelse er overladt til lovgiver.
- at det må antages, at en afskaffelse af en eller flere helligdage ikke i sig selv kan rejse spørgsmål i forhold til grundlovens §4, 2. led.¹²

Samme dag:

Kirkeministeren henvender sig til biskopperne og opfordrer biskopperne til at overveje “om og i givet fald hvilke ændringer der er behov for i Alterbogen, og hvem der skal inddrages i arbejdet.”

Københavns biskop svarer få dage senere, at “Biskopperne ser frem til, at der skabes et liturgisk forum snarest, som kan stille liturgisk og teologisk ekspertise til rådighed, når dåbs- og nadverkommissionen fordrer en redaktion af Ritual- og Alterbog efter den sædvanlige høring af folkekirkens parter.

Ved den lejlighed vil der også blive taget stilling til bededagen og dennes tekster.”

Denne reaktion møder ikke modstand fra kirkeministeren.¹³

12. Formuleringen “i sig selv” i Justitsministeriets vurdering har med en vis sandsynlighed genklang i kirkeministerens anmodning til Københavns biskop om at forholde sig til, om en afskaffelse af store bededag “isoleret set” vil være i strid med folkekirkens bekendelsesgrundlag.

Der gøres dog her ikke opmærksom på, at Justitsministeriets notat fortsætter med at gøre opmærksom på, at “en ordning, der ikke som sådan indebærer en afskaffelse eller flytning af helligdage, men f.eks. at en eller flere af folkekirkens helligdage medregnes i den almindelige arbejdstid, heller ikke kan antages at rejse spørgsmål i forhold til grundlovens § 4, 2. led.” – et forslag, som ellers ligger i tråd med biskoppernes tidligere fremsatte.

13. Det indebærer, at kirkeministeren accepterer, at folkekirken har en forordnet helligdag i den forpligtende alterbog og med ritualbogens bestemmelser for bededagsringning mv., samtidig med, at helligdagen er forordnet afskaffet.

27. januar 2023

Københavns biskop afgiver sin teologiske vurdering af, hvorvidt afskaffelsen af Bededag strider imod evangelisk-luthersk lære.

Biskoppen henviser i sit svar til såvel *Den Augsburgske Bekendelse* (CA) som til den danske tradition siden grundloven for, at folketinget lovgiver om kirkens ydre anliggender, mens reglerne for de indre anliggender fastsættes ved kongelig resolution, begge dele efter, at folkekirkens parter er blevet hørt.

Mens man på den ene side har frihed i de lutherske kirker til at have forskellige ceremonier (CA 7), og man derfor godt kan have en evangelisk-luthersk kirke uden en bededag, er på den anden side denne frihed i dette tilfælde blevet politisk udnyttet til at inddrage en helligdag af politiske årsager. CA 28 skelner mellem det verdslige og det gejstlige regimente. Ministerens indgreb via kongelig resolution uden tilslutning fra folkekirkens parter er derfor i uoverensstemmelse med den evangelisk-lutherske lære:

Ekskurs om sædvanen for at indhente teologisk sagkyndig vurdering og rådgivning:

Baggrunden for indhentningen af Københavns biskops vurdering er dels den sædvane, som har eksisteret siden grundloven (redegjort for af departementschef August Roesen (Kirkeret 1976) og departementschef Preben Espersen (1999), og som begrundes med, at "det ikke [...] kunne antages, at kirkeministeren skulle være uden kompetence i spørgsmål om 'indre kirkelige anliggender', men kompetencen vil naturligvis altid blive udøvet efter sagkyndig teologisk rådgivning." (Kirkeret, Almindelig del 1999 s. 45).

Dels er baggrunden for indhentningen af Københavns biskops vurdering, at kirkeministeren i dette tilfælde skal sikre sig, at indgrebet ikke er grundlovsstridigt ved at være i strid evangelisk-luthersk lære.

Mens der juridisk ikke synes at være tvivl om, at lovgivnings- og regeringsmagt har kompetence til at gribe ind i såvel folkekirkens ydre som indre anliggender, består der siden 1849 en sædvane for at høre de folkekirkelige parter, som beskrevet i Betænkning 1544, bilag 5, og beskrevet allerede i 1928 af kirkeminister Bruun-Rasmussen "Om end det må indrømmes, at den [...] kirkelige frihedslovgivning og menighedsrådsordningen indeholder vigtige forfatningsmæssige elementer [...] består dog endnu i hovedsagen den ordning, der er nedarvet fra tiden før grundloven, at den samlede kirkes forhold både for så vidt angår ydre og indre anliggender, såvel på lovgivningens område som anordningsområdet, styres af staten, der har benyttet biskopperne, navnlig Sjællands biskop, som rådgivere, uden at vedkommende minister dog har været bundet til at følge vedkommende biskops erklæring eller blot forpligtet til at indhente den." (Kirkeret 1976, s. 17 note 1)

Selv før grundlovens formulering af folkekirken til forskel fra statskirken betragtedes benyttelsen af Sjællands biskop som rådgiver altså som en sædvane.

“Jeg er ikke i tvivl om, at processen omkring indgrebet i Ritual- og Alterbog ikke er i overensstemmelse med hverken evangelisk-luthersk lære, eller med den danske tradition siden grundlovens indførelse i Danmark mht. lovgivning på det kirkelige område”¹⁴

1. februar 2023

Kirkeudvalget holder åbent samråd med kirkeministeren på baggrund af spørgsmål stillet d. 12. januar, hvoraf spørgsmål 1 lyder:

“Vil ministeren (...) oversende Kirkeministeriets retlige vurdering om lovligheden af at afskaffe en række udvalgte helligdage og andet relevant materiale vedrørende udvælgelsen af Store Bededag til eventuel afskaffelse?”

Som overordnet svar præsenteres Kirkeministeriet et notat af 31. januar:

“Notat om afskaffelse af store bededag som helligdag”

Der henvises i notatet til Justitsministeriets vurdering fra 11. juli 2012 om en mulig afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage.

“Efter Justitsministeriets opfattelse må det antages, at en eller flere af folkekirkens helligdage kan afskaffes eller flyttes, hvis en sådan afskaffelse eller flytning ikke strider mod den evangelisk-lutherske lære. Det tilkommer ikke Justitsministeriet at vurdere, om en afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage strider mod den evangelisk-lutherske lære. En sådan vurdering henhører under Ministeriet for Ligestilling og Kirke”.

Notatet bemærker, at regeringens forslag ikke åbner for den mulighed at “bevare helligdagen, samtidig med at dagen medregnes i arbejdstiden”.

Notatet oplyser: “Til brug for kirkeministerens overvejelser om forholdet mellem en afskaffelse af store bededag som helligdag og grundloven, har kirkeministeren ved brev af 24. januar 2023 anmo-

14. Der kommer ingen svar på biskoppens rådgivning, og den får tilsyneladende ingen følger for sagens videre forløb. Man må gå ud fra, at den har skullet vedlægges forestillingen til Dronningen som grundlag for hendes udstedelse af den kongelige resolution.

Over for Kirkeudvalget kommenterer Kirkeministeriet biskoppens rådgivning i sit Notat om afskaffelse af store bededag som helligdag, af 31. januar, se nedenfor.

det Københavns biskop, der traditionelt er kirkeministerens teologiske rådgiver, om biskoppens vurdering af, om en afskaffelse af store bededag som helligdag den 4. fredag efter påske isoleret set vil være i strid med folkekirkens bekendelsesgrundlag.” Derefter gengives den forståelse af bekendelsesgrundlag og retstilstand, som Kirkeministeriet har givet udtryk for i henvendelsen til biskoppen.

Notatet anfører, at store bededag kun kendes i Danmark (nævner ikke Grønland og Færøerne), fordi den er afskaffet i Island og i Norge flyttet til sidste søndag i oktober. “Kirkeministeriet har ikke kendskab til, at bededag findes som helligdag i andre evangelisk-lutherske kirker på verdensplan.”¹⁵

Notatet gengiver derefter Københavns biskops vurdering af, at det ikke er i strid med evangelisk-luthersk lære, hvis Bededag ikke længere måtte udgøre en helligdag i Danmark, men “at den procedure, som hidtil er fulgt og foreslås fulgt, er i strid med dels evangelisk-luthersk lære, herunder særligt den lutherske toregimentelære som den udtrykkes i *Den Augsburgske Bekendelses* artikel 28, dels den danske tradition siden grundlovens indførelse, fordi der gribes ind i folkekirkens indre anliggender, uden at folkekirken inddrages, idet afskaffelsen af en helligdag efter biskoppens opfattelse også er et indgreb i ritual- og alterbog”.

Notatet henviser herefter til Justitsministeriets henvisning til Højesterets dom fra 2017 om gyldigheden af kirkeministerens udstedelse af kgl. resolution af 12. juni 2012 vedr. autorisation af vielsesritual for to af samme køn. Af dommen fremgår:

“Kompetencen til at regulere folkekirkens forhold tilkommer lovgivningsmagten og regeringen, der har et betydeligt skøn med hensyn til, hvilke grænser det evangelisk-lutherske bekendelsesgrundlag sætter for en sådan regulering. [...] Lovgivningsmagten og regeringen har ikke pligt til forud for regulering af folkekirkens forhold at høre nogen kirkelig instans. Uan-

15. Denne mangel på kendskab er bemærkelsesværdig. Ved et blik over grænsen finder man, at Buß- und Bettag (Bods- og Bededag) i Tyskland er en evangelisk helligdag (evangelischer Feiertag, jf. EKDs hjemmeside), som ligger på den næstsidste onsdag i kirkeåret. I Sachsen er dagen tillige en fridag (gesetzlicher Feiertag), og i Bayern en skolefridag, men en arbejdsdag. I Bayern og de øvrige forbundslande har man ret til at tage fri på dagen uden løn, fordi det er en religiøs helligdag. (National) Day of Prayer and Repentance er det engelske navn i f.eks. afrikanske og amerikanske kirker.

set dette skete der forud for den gennemførte ordning bl.a. inddragelse af landets biskopper.”

Med henvisning til Højesterets dom og til betænkning 1544 og med henvisning til, at grundlovens § 66, (den såkaldte Løfteparagraf, som bestemmer at “Folkekirkens forhold ordnes ved lov”) aldrig er blevet udmøntet i en forfatning, men at praksis er blevet løbende lovgivning om folkekirkens forhold, finder Kirkeministeriet det fastslået, at der ikke er nogen grænser for statens adgang til at lovgive og regulere på folkekirkens såvel ydre som indre anliggender, og at der ikke består en pligt til at høre folkekirkens parter eller følge teologisk rådgivning.

At en afskaffelse af Bededag med nødvendighed er et indgreb i folkekirkens indre anliggende, anerkender Kirkeministeriet ikke, idet det ikke er en forudsætning for afskaffelsen, at alterbogen ændres.

Selv om Bededag i alterbogen fremstår som helligdag, kan teksterne blot bruges til evt. gudstjenester på den pågældende dag, når den ikke længere er helligdag.

Notatet gengiver derefter CA28 med positive afgrænsning af den kirkelige magt som at prædike, meddele syndsforladelse, forvalte sakramenterne – og den negative: at den kirkelige og den borgerlige magt ikke må sammenblandes; den kirkelige magt må ikke, undtagen ved bemyndigelse af borgerlige magt, f.eks. afskaffe lovgivning eller tilsidesætte domme.

Derefter går notatet ind i en diskussion om fortolkningen af CA 28 om bispers og præsters ret til at indføre kirkeskikke i menigheden mv.. Der ses i artiklen et opgør med gerningsretfærdighed og understregning af retfærdiggørelsen ved tro alene. Det understreges, at teksten må læses i sin historiske kontekst.

Man henviser til, at fastlæggelse af helligdagene i Danmark efter reformationen er sket ved statsmagten (kongen), første gang i Kirkeordinansen af 1537/39¹⁶. I Kirkeordinansen læses en sontring, svarende til CAs, mellem “læren” og “ceremonierne og den ydre kirketjeneste”, “som i almindelighed er antaget for en god ordens skyld, uden at det dog har noget at gøre med retfærdighed og nødvendighed.” Denne

16. Det bemærkes ikke, at det på kongens anmodning er Wittenbergs sognepræst og ordinator Johannes Bugenhagen, der med direkte kontakt til Luther har forfattet Ordinansen)

sondring synes i sammenhængen at skulle begrunde, at et indgreb i "ceremonierne og den ydre kirketjeneste" ikke er et indgreb i "læren".

Notatet: "Den Augsburgske Bekendelse ses i øvrigt ikke at indeholde forskrifter om, hvilken procedure der skal anlægges ved fastlæggelsen af kirkeskikke som for eksempel antallet og placeringen af helligdage."

Da *den Augsburgske Bekendelse* ifølge notatet må "læses historisk" og er forfattet inden fastlæggelse af de nugældende officielle helligdage, synes notatet at konkludere, at Bekendelsesskriftet ikke kan bruges til at forholde sig til helligdage eller afskaffelse af dem.¹⁷

I forbindelse med anmodningen om aktindsigt har jeg bedt Kirkeministeriet om at se korrespondancen med en evt. teologisk rådgiver, som kunne bistå ministeriet i den teologiske argumentation i notatet. Kirkeministeriet har svaret, "at der ikke i forbindelse med sagen om afskaffelse af Store Bededag har været korrespondance med andre teologiske sagkyndige end biskopperne. Den korrespondance, der har været med teologiske sagkyndige i forbindelse med sagen, fremgår således udtømmende af aktlisten."¹⁸

Samrådets spørgsmål 5 lyder: "Vil ministeren redegøre for, at afskaffelsen af helligdage selv under enevælden skete i samarbejde mellem kongen og biskopperne og i forlængelse heraf redegøre for, hvorfor ministeren og regeringen har brudt med over 300 års tradition..." Til dette svarer Kirkeministeren:

17. Københavns biskops vurdering tilsidesættes således udtrykkeligt ud fra en teologisk og kirkehistorisk vurdering.

Et spørgsmål til Københavns biskop om bekendelsesgrundlaget betydning for nutiden kan forekomme meningsløst, hvis man samtidig mener, at dets historiske karakter diskvalificerer det til brug.

18. Det er bemærkelsesværdigt. Som Kirkeministeriet selv skriver til Kirkeudvalget, er der tradition for at rådspørge Københavns biskop, men der er lovgivningsmæssigt intet til hinder for, at ministeriet rådfører sig med, hvem de vil, for at kunne behandle teologiske anliggender sagligt. Det kunne være helt andre teologer. Hovedsagen er, at det er sagkundskab. I dette tilfælde har Kirkeministeriet imidlertid angiveligt ment, at den afgørende teologiske ekspertise i forhold til folkekirkens bekendelsesgrundlag ligger i Kirkeministeriet selv, også til at gå i rette med den rådgivning, man har fået fra den normale teologiske rådgiver, Københavns biskop – som man jo så ret beset ikke havde behovet at spørge.

Også dette forhold er interessant i forholdet mellem stat og kirke.

“Jeg kan ikke anerkende præmissen om, at regeringen har brudt med over 300 års tradition. Som jeg har redegjort for i min besvarelse af dags dato på KIU alm. del. – spørgsmål 1 og 2, er der både før regeringens beslutning om at pege på store bededag som den helligdag, der foreslås afskaffet, og efterfølgende i forhold til eventuelle ændringer i folkekirkens alterbog sket inddragelse af biskopperne. Jeg må derfor afvise, at regeringen bryder en lang tradition for dialog med biskopperne om regulering af folkekirkens anliggender.”

22. februar 2023

Folketingets beskæftigelsesudvalg holder åben høring om lovforslag om konsekvenser ved afskaffelsen af store bededag som helligdag, herunder konsekvenserne for folkekirken.¹⁹

27.-28. februar 2023

Korrespondance mellem Kirkeministeriet og kabinetssekretæren, som er undtaget for aktindsigt med henvisning, at faktum fremgår af lovforslaget.

28. februar 2023

Lovforslaget tredjebehandles. Forslaget bliver vedtaget. For stemte 95 (S, V, M og RV), imod stemte 68 (SF, DD, LA, KF, EL, DF, ALT og NB).

7. marts 2023

Kirkeministeren udsteder bekendtgørelsen.²⁰

Bekendtgørelse om afskaffelse af bededag som helligdag

Efter kirkeministerens indstilling er der ved kongelig resolution af 6. marts 2023 fastsat følgende bestemmelse vedrørende afskaffelse af bededag som helligdag:

§ 1. Bededag, som blev indført som helligdag i Danmark ved kgl. forordning i 1686, afskaffes som helligdag med virkning fra den 1. januar 2024.

Kirkeministeriet, den 7. marts 2023

Louise Schack Elholm

19. <https://www.ft.dk/da/aktuelt/nyheder/2023/02/horing-store-bededag>

20. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2023/270/dan/pdf>

Efterskrift:

Forløbet giver anledning til flere spørgsmål og konstateringer.

I spørgsmålet om inddragelse af folkekirkens parter, særligt biskopperne, kan det ved gennemgangen af forløbet konstateres, at Kirkeministeriet forstår nedenstående som inddragelse af biskopperne:

- en sms;
- et telefonopkald med meddelelse om, at en helligdag skulle afskaffes, og en anmodning om stillingtagen til, om det skulle være Bededag eller 2. pinsedag;
- et indkaldt møde, hvor kirkeministeren orienterede om regeringens beslutning, og biskopperne fik lejlighed til udtrykke den afstandtagen og protest, som de – med tilslutning fra andre af folkekirkens parter – hidtil kun havde haft lejlighed til at udtrykke i skriftlig form ad flere omgange;
- indkaldelse af rådgivning fra Københavns biskop, som man derefter afviste.

For mig at se rejser forløbet desuden følgende spørgsmål:

- Forudsat, at retstilstanden er, at folkekirken er ren statskirke, og at regering og folketing har ubegrænset adgang til at styre alle folkekirkens anliggender: Kan regering/folketing regulere folkekirkens indre og ydre anliggender ud fra rent verdslige formål, uden at det strider mod grundloven § 4, 1. led.? Og ligger der i grundlovens § 4, 1. led en konstitutionel begrænsning i folketingets og regeringens muligheder for regulering af folkekirken, derved at en regulering skal have et kirkeligt formål (tjene folkekirken), for at reguleringen kan siges at være i overensstemmelse med evangelisk-luthersk lære ?
- En afskaffelse af en helligdag er et indgreb i folkekirkens såkaldte indre anliggender, som anses for bla. at være "ritualer, gudstjenesteordningen, bibeloversættelse og salmebøger" (Kirkeministeriets notat af 9. oktober 2012 om folkekirkens

indre anliggender) – Har man overhovedet en kirke, hvis dennes indre anliggender kan reguleres af staten uden kirkens ønske og ud fra rent verdslige formål?

- Kan Kirkeministeriet (og andre ministerier) som en del af den sekulære statsadministration foretage teologiske vurderinger vedr. folkekirkens bekendelsesgrundlag og gudstjenesteliv, uden at staten derved bliver en religiøs aktør? Kan det forløb, der har været, karakteriseres som inddragelse af folkekirkens parter?
- Kan folkekirkens identitet som evangelisk-luthersk kirke defineres alene ud fra henvisning til bekendelsesskrifterne som defineret i Danske Lov?
- Regeringens argument er, at Bededag har en særlig status blandt helligdagene, fordi den er indført ved kgl. resolution (eller er særlig “dansk”). Hvordan forholder det sig så med andre (danske) kirkelige skikke, indført ved kongelig resolution, f.eks. konfirmationen (indført i 1736 af Christian VI)?

Disse og mange andre spørgsmål vil der forhåbentlig findes gode svar på i fremtiden. De øvrige indlæg i denne udgivelse vil bidrage til det.

Grundlovens intention med folkekirken

Svend Andersen

Inden jeg kommer til mit egentlige emne, må jeg forudskikke et par bemærkninger.¹ Jeg er hverken jurist eller historiker, men derimod en teolog med filosofiske tilbøjeligheder. Det, som interesserer mig, er derfor ikke så meget det historiske forløb omkring tilblivelsen af grundloven, men derimod spørgsmålet: Hvordan kan tilblivelsesprocessen bidrage til en forståelse af meningen med grundlovens bestemmelser om forholdet mellem stat og kirke? For mig drejer det sig ikke primært om fortidens begivenheder, men om nutidens (gældende) ret.

Tilblivelsesprocessen

Et par ord om tilblivelsesprocessen er dog på deres plads: Vi kender vist alle historien om folkeoptøget i København i 1848, med kravet om en fri forfatning, og Kong Frederik VII's dannelse af Martsministeriet. Dette fik til opgave at fremlægge et udkast til grundloven, som skulle behandles af den grundlovgivende rigsforsamling. Den bestod af 152 mænd og startede sit arbejde mandag den 23. oktober 1848. Dagen før skulle der i landets kirker holdes forbøn for rigsforsamlingen og dens arbejde. Det gjorde også Grundtvig på Vartov, og han udgav sin prædiken under titlen "Bededags-Tale for Rigsdagen i Danmark". Her hedder det blandt andet:

1. På konferencen "Stat og Folkekirke efter Bededagsprocessen 2023" d. 25.4. 2024 var titlen på mit indlæg "Om tilblivelsen af grundlovens folkekirkebestemmelser".

På [saadanne Rigsdage] pleier man nuomstunder sjelden eller aldrig at agte paa Hjertets Røst og Kiærlighedens Aande, men at alting, naar det gaaer bedst, sædvanlig afgiøres efter kolde Beregninger og hjerteløs Verdensklogskab, og at det saa endda er langt mere Stemmer, man tæller, end Grunde, man veier!²

Grundlovsarbejdet blev altså sjovt nok indledt med en bededag!

Selve tilblivelsen af grundlovens tekst forløb i tre trin: Ministeriet fik som nævnt af kongen til opgave at udarbejde et udkast til en fri forfatning, hvilket resulterede i den tekst, D.G. Monrad og Orla Lehmann er forfattere til. Til at bearbejde det foreliggende forfatningsudkast nedsatte rigsforsamlingen en komité, der skulle fremlægge det egentlige forslag til grundlovens tekst. Den endelige grundlov fremkom efter forhandlinger i rigsforsamlingen om komiteens forslag.

Referaterne fra rigsforsamlingens forhandlinger er tilgængelige som *Beretning om Forhandlingerne på Rigsdagen* i to bind på i alt 3906 spalter plus et "Anhang".³ – Strengt taget var der et fjerde trin i tilblivelsen af grundloven, nemlig kong Frederik VII's stadfæstelse af teksten.

Det er vigtigt at være opmærksom på den historiske kontekst for forhandlingerne, nemlig treårskrigen. Som et af medlemmerne sagde: "Der svæver en Tordensky over Danmark, som truer med at søndersplitte Riget" (Sp. 47). Mens rigsforsamlingen arbejdede, var der våbenhvile. Det oprindelige udkast havde titlen "Grundlov for Kongeriget Danmark og Slesvig", hvilket kunne opfattes som en provokation, da Slesvig jo ikke var en del af kongeriget, men sammen med Holsten kun af helstaten. Problemet Slesvig fylder meget i forhandlingerne, og på et tidspunkt overvejes det, om man helt skulle droppe grundloven og koncentrere sig om krigen. Så vidt det historiske.⁴

Et par yderligere forudskikkede bemærkninger er nødvendige.

2. Prædikenen findes på www.grundtvigsvaerker.dk

3. Kgl. Hofbogtrykker Bianco Luno, København 1848-49. https://tekster.kb.dk/jura-docs/g01_fuld_grundlov1.pdf og https://tekster.kb.dk/jura-docs/g02_fuld_grundlov2.pdf. Jeg citerer fra forhandlingerne med angivelse af spaltenummer (Sp.).

4. Det klassiske værk om tilblivelsesprocessen er vel stadigvæk N. Neergaard: *Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866*. København 1892 og 1916. (genoptryk 1973).

Grundloven: Status og fortolkning

For det første har grundloven en helt anden *status* i dag end da den blev udformet og vedtaget. Dengang spillede kongen hovedrollen. Det var ham, der satte grundlovsarbejdet i gang; han åbnede rigsforsamlingens møderække og han gav grundloven. Som bekendt afspejles kongens rolle stadigvæk i tekstens bogstav. Samtidig betonedes mange medlemmer dog folkets rolle:

Det er en yderst farlig Sag for en repræsenterende Forsamling at appellere til Folket, da Repræsentanterne og Folket bør være Eet og det Samme. (Sp. 239).

I vore dage er der enighed om, at på trods af fremhævelsen af kongen, skal grundloven forstås som en demokratisk forfatning.⁵ Men det betyder jo, at den principielt set er givet af folket. Eller som Immanuel Kant udtrykker det i sin retslære:

Hvad folket (hele mængden af undersætter) ikke kan beslutte om sig selv og sine fæller, det kan suverænen heller ikke beslutte over folket.⁶

Når vi altså har at gøre med en demokratisk forfatning, der principielt har folket som lovgiver, må enhver borger have ret til at bidrage til fortolkningen af den. Grundlovsfortolkning kan ikke være forbeholdt jurister, men må også være en del af den demokratiske samtale.

Men, for det andet, *hvordan* skal en lovtekst, der har 175 år på bagen fortolkes? Det spørgsmål kan man – på trods af det netop sagte – ikke besvare uden at lytte til den juridiske sagkundskab. Som jeg har forstået det, er en række ting vigtige, når en lov skal fortolkes.

5. Junigrundlovens de facto lidet demokratiske karakter gøres der tankevækkende rede for i Bertil Nygaard: *Grundloven. 100 Danmarkshistorier*. Aarhus Universitetsforlag 2017.

6. "was das Volk (die ganze Masse der Untertanen) nicht über sich selbst und seine Genossen beschließen kann, das kann auch der Souverän nicht über das Volk beschließen". I. Kant: *Die Metaphysik der Sitten* (1793), § 49. – En fremtrædende nutidig udgave af en kantisk retsfilosofi er fremført af Jürgen Habermas i *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt 1992.

Det gælder *forarbejderne* til loven; som sådanne kan forhandlingerne i rigsforsamlingen betragtes, sammen med centrale ytringer om kirkeordningen i den samtidige debat.⁷ Desuden er hensigten (intentionen) eller formålet med loven afgørende. Når lovgiveren er en så broget flok som den grundlovgivende forsamling, kan det selvsagt være svært at indkredse lovgivers intention! Alligevel er det nødvendigt at forsøge at finde sådan noget som en grundlæggende hensigt, i vores tilfælde med grundlovens bestemmelser om folkekirken. Det er en afgørende forudsætning for min argumentation i det følgende.

For det tredje vil jeg nævne et interessant synspunkt, som man især støder på i udenlandsk litteratur. Hvis en forfatning har som intention at sikre et *gode*, bør man finde en fortolkning, så dette gode fremmes mest muligt.⁸

Og så er der sluttelig en meget vigtig pointe, som den nuværende højesteretspræsident Jens Peter Christensen fremhæver: Grundloven er ikke blevet og behøver ikke at blive omfortolket,

således at det, der i dag står i den, betyder noget helt andet, end hvad der står.⁹

Udsagnet lyder som en trivialitet, men det kan det naturligvis ikke være.

Dermed kan vi gå til teksten, altså referatet fra den grundlovgivende rigsforsamling.

Folkekirken som definiens

Rigsforsamlingens komité formulerede som det helt overordnede princip: "Grundloven (...) hævder Religionsfrihedens Grundsætning" (sp.

7. Jeg har haft god gavn af at konsultere Nicolai Røges teologiske prisopgave *D.G. Monrad og det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark. En studie i D.G. Monrads kirkepolitiske arbejde i perioden 1842-1863*. Københavns Universitet 2020.

8. V. Chiofalo m.fl. (udg.): *Staatsorganisationsrecht. Klausur- und Examenswissen*. Berlin, New York (De Gruyter) 2022.

9. J.P. Christensen: "Grundlovstolkning – mellem jura og politik" (Holmøyvik Eirik (red.): *Tolkningar av Grunnlova : om forfatningsutviklinga 1814-2014*. Oslo 2013, s. 128).

2165). Hvad folkekirken angår, lød udkastets afgørende formulering i den paragraf, vi nu kender som grundlovens § 4, som følger:

§ 2. Den evangelisk-lutherske Kirke er, som den, hvori den overveiende Deel af Folket befinder sig, at ansee som den danske Folkekirke og nyder, som saadan, Understøttelse af Staten. (Sp. 31).

Komiteen foreslår, at passagen om understøttelse ændres til det, der gælder i dag, altså “og understøttes som sådan af staten”. Ordene “som den, hvori den overveiende Deel af Folket befinder sig” foreslår man helt fjernet, hvilket dog ikke gør formuleringen betydningsløs. Begrundelsen for fjernelsen lyder nemlig: “Det synes nemlig ikke nødvendigt og i sig mindre naturligt saaledes i Paragraphen selv at begrunde Paragraphens Bud” (Sp. 3).

Der er altså tale om en slags lovteknisk eliminering, så selve formuleringens betydning må siges at være forudsat i definitionen af folkekirken. Man kan sige, at formuleringen anlægger en ny synsvinkel på den evangelisk-lutherske kirke. Tidligere var den ensbetydende med enevældens statskirke; nu betragtes den så at sige ud fra folkets synsvinkel: som den kirke, den overvejende del af befolkningen er medlem af. Med de to ændringer er det altså den nuværende formulering, komiteen stiller til debat i rigsforsamlingen:

Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke, og understøttes som sådan af staten.

Det er jo tilsyneladende en uhyre enkel formulering, men den kræver alligevel en nærmere sproglig analyse.

Det første afsnit – de første syv ord – sætter to størrelser i relation til hinanden: *den evangelisk-lutherske kirke* og *den danske folkekirke*. Sprogligt set er de begge, hvad man kalder bestemte beskrivelser: de udpeger hver især én bestemt størrelse. Og formuleringen sætter lighedstegn imellem dem: Den evangelisk-lutherske kirke er lig med den danske folkekirke. Formuleringen siger ikke “den danske folkekirke er en evangelisk-luthersk kirke”, altså en af mange lutherske kirker, hvilket ville give god mening i dag, bl.a. i kraft af, at folkekirken er med-

lem af Det Lutherske Verdensforbund.¹⁰ Der er tale om en *definition*: den evangelisk-lutherske kirke defineres som den danske folkekirke.¹¹ Nærmere bestemt er der tale om en *om-definering*: Den evangelisk-lutherske kirke har hidtil været defineret som enevældens statskirke – nu defineres den i grundloven som den danske folkekirke.

Grundlovsfædrene opererer altså med to definitioner af den ene og samme evangelisk-lutherske kirke. Det vil jeg tolke på den måde, at man skelner mellem selve kirken som religiøs-kristen størrelse – og dens organisationsform: henholdsvis statskirke og folkekirke.

Spørgsmålet er selvfølgelig nu: Hvad betyder henholdsvis “den evangelisk-lutherske kirke” og “den danske folkekirke” i dens forskellighed fra statskirken.

Den evangelisk-lutherske kirke

Hvad angår den evangelisk-lutherske kirke, siger komiteen:

Udvalget har anset for afgjort, at den i Kongeloven begrundede Opfattelse af den evangelisk-lutherske Kirke som *Statskirke* maatte opgives i en Grundlov, som vedkendte sig Religionsfrihedsprincippet. (Sp. 1481).

Formuleringen bekræfter for det første min påstand om, at grundloven omdefinerer kirken fra at være statskirke: statskirkeopfattelsen “måtte opgives” under henvisning til princippet om religionsfrihed. Men for det andet bestemmes den evangelisk-lutherske kirke altså

10. Min analyse bygger på den kendsgerning, at ordet “er” kan have tre betydninger: 1. eksistentiel (“Gud er (til)”; 2. identifikatorisk; 3. prædikativ. Den sidste er der tale om ved sætningen “Den danske folkekirke er en evangelisk-luthersk kirke”. Den første betydning er selvsagt udelukket. – Jeg hævder ikke, at grundlovsfædrene har været sig de sprogløse forhold vedrørende ordet “er” klart bevidste, men i en nutidig fortolkning er det disse forhold, man må gå ud fra. I det, man vel stadigvæk må betragte som det klassiske værk, gør forfatteren sig skyldig i en eklatant sproglig fejlfortolkning af de afgørende syv ord: “Her siges altsaa, at den danske Folkekirke er en evangelisk-luthersk Kirke”. (H.J.H. Glædemark: *Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874: en historisk-kirkeretlig Studie*. København 1948, s. 248). Glædemark læser paragraffens “er” prædikativt, hvad det tydeligvis ikke er!

11. Med en teknisk betegnelse er “den danske folkekirke” *definiens*: udtrykket definerer “den evangelisk-lutherske kirke” (*definiendum*).

som den kirke, Kongeloven handler om. Denne siger, at de danske enevoldskonger skal:

tiene og dyrcke den eene rette og sande Gud paa den maade og manneer, som hand sig i sit hellige og sande ord aabenbaret haffver, og Voris Christelige Troe og bekiendelse klarligen derom formelder effter den form og maade, som den reen og uforfalsket er bleffven foresatt og fremstillet udj den Augsburgiske confession Aar et tusind fembhundrede og trediffve, og ved samme reene og uforfalskede Christelige Troe holde Landsens Jndbyggere og den vældeligen haandhæffve og beskierme i disse Lande og Riger mod alle Kiettere, Sværmere og Guds bespottere.¹²

Den evangelisk-lutherske kirke er altså den kirke, som den enevældige konge styrede, og som kristeligt-teologisk er defineret gennem *Den Augsburgske Bekendelse* (CA). Den opfattelse præger også forhandlingerne, når man lige ser bort fra Grundtvig, den absolutte outsider. Således taler biskop Tage-Müller om Den lutherske Kirke, “hvis vigtigste Bekjendelsesskrift er den augsburgske Confession” (Sp. 2511).

Biskop Mynster mener ligefrem, at det i § 2 skal hedde “den evangelisk-lutherske Kirke efter den augsburgske Troesbekjendelse” (Sp. 2515). A.S. Ørsted mener pragmatisk:

Når den augsburgske Confession læses rigtigt og ikke tages alt for bogstaveligt, og man holder sig til det, som de Gejstlige ved deres Embedstiltrædelse giver deres Ed paa, at de ville lære den himmelske Lære, som indeholdes deri, så troer jeg, at den er et tilbørligt Grundlag. (Sp. 2527).

Kultusminister Madvig præciserer, at den evangelisk-lutherske kirke er

den Kirke, der er bygget paa de Bekjendelsesskrifter, som hidtil have havt Gyldighed i den danske Kirke, og det er den augsburgske Confession med de i den augsburgske Confession forudsatte 3 ældste kirkelige Symboler, og tillige, som bekjendt, Luthers lille Catechismus. (Sp. 2531).

12. Kongeloven 1665, I. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/kongeloven-1665>

Det svarer til Danske Lovs bestemmelse, at den eneste tilladte religion er den,

som overeens kommer med den Hellige Bibelske Skrift, det Apostoliske, Nicæniske og Athanasii Symbolis, og den Uforandrede Aar et tusind fem hundrede og tredive overgigen Augsburgiske Bekiendelse, og Lutheri liden Catechismo. (Danske Lov 2-1¹³).

De tre oldkirkelige trosbekendelser – hvoraf vi kender den apostolske og den nikænske fra folkekirkens gudstjeneste – er fælles for *alle* kristne kirker. Så det, som særligt definerer den *evangelisk-lutherske* kirke, er *Den Augsburgske Bekendelse* fra 1530. Og det særlige ved den *danske* udgave af denne kirke er, at der er tale om “den uforandrede” augsburgske bekendelse. I andre lutherske kirker, fx de tyske, er det den mere omfattende Konkordiebog – men det forbigår vi her.

For at sammenfatte: Den evangelisk-lutherske kirke er det trossamfund, som under enevælden var statskirke, og som kristent-teologisk er defineret af en række bekendelser, især den augsburgske. *Den augsburgske bekendelse* er vel at mærke ikke kun et historisk dokument, men – som Ørsted fremhæver – en tekst, som kirkens præster aflægger ed på. Den har med andre ord normativ gyldighed, og det ikke kun for præster, men også for den verdslige lovgiver.¹⁴

Hvad er den danske folkekirke?

Men hvad er så *den danske folkekirke*? Når man læser beretningen fra rigsdagen, falder det i øjnene, at mange medlemmer udtrykker usikkerhed om, hvad begrebet folkekirke overhovedet betyder. Således er det ifølge et medlem helt uklart, “hvad en Folkekirke er for et Væsen”. (Sp. 3035).

Hvis vi lige ser bort fra den grundlovgivende rigsforsamling, forekommer det oplagt, at ordet folkekirke er afledt af det tyske “Volkskirche”, eller i hvert fald er åbenlyst beslægtet med det. Det tyske ord bruges første gang af den indflydelsesrige teolog Friedrich D. E.

13. *Kong Christian den femtis Danske Lov*. København 1929, sp. 204f.

14. Se hertil Hans Gammeltoft Hansens bidrag s. 61.

Schleiermacher (1768-1834), der dog ikke giver en nærmere definition. Hans brug af ordet ses almindeligvis i sammenhæng med den tale om folket, der var udbredt i begyndelsen af 1800-tallet, blandt andet påvirket af den tyske tænker Johann Gottfried Herder (1744-1803). Schleiermacher havde for øvrigt en helt anden indflydelse på den danske diskussion om kirken, nemlig gennem sine tanker om en synodeordning.

I Danmark bruges ordet "folkekirke" i 1841 og 1842 af Søren Kierkegaards storebror Peter Christian, og af D.G. Monrad; hos dem begge indebærer betegnelsen en frihed, der står i modsætning til statskirken.

I diskussionen om begrebet i rigsforsamlingen står to forskellige begreber om *folket* over for hinanden. Det ene kunne vi kalde det kvantitative: Folket er mængden af borgere i landet. Her spiller den fjernede formulering om "den overveiende Deel af Folket" en rolle. Således siger Paludan-Müller, at i ordet folkekirke er folket opfattet som "masse, ikke som menighed" (Sp. 2508). Det er ikke komiteens opfattelse; den opfatter folkekirken som "Folkets Kirke", der indebærer "Folkets Enhed i religiøs Tro, hvis den bevares .." (Sp. 2167).

Den helt 'fede' opfattelse udtrykker Mynster, for hvem

den evangelisk-lutherske Religion har sin Grund i Folkets Væsen, der er rodfæstet deri gennem Aarhundreder, det er den, som har ret til at fordre, at den fremdeles skal vedligeholdes; den skal derfor ikke sættes i Lighed med andre Religioner. (Sp. 1568).

Heroverfor antydes en demokratisk forståelse af begrebet folk af Hans Egede Schack: "Friheden findes kun, hvor der er Lighed." (Sp. 1176).

Mest afgørende ved diskussionen i rigsforsamlingen er dog, at folkekirke skal forstås i modsætning til statskirke. Den danske folkekirke er en evangelisk-luthersk kirke, hvis indretning adskiller sig fra statskirken. Så hvad forstod man i rigsforsamlingen ved statskirken?

Et afgørende træk ved statskirken var jo den religionstvang, der eksempelvis kom til udtryk i tvangsdøb af baptistbørn. Det var baggrunden for Monrads tale om folkekirke i artiklen "Om Retten til at udtræde af Statskirken" fra 1842.

Hvad var det nærmere bestemt ved statskirken, man ønskede at gøre op med?

Statskirken

Hvad siges der under forhandlingerne om statskirken? Der var i forsamlingen fortalere for en bevarelse af de bestående kirkelige forhold, men også deres udtalelser bidrager til billedet af statskirken. Denne er med Ørstedes ord "tvingende" (sp. 1569); for Madvig udgør den et "statsherredømme" (sp. 2521), medens den for Paludan-Müller udgør et statens "formynderskab over kirken" (sp. 2510). H.N. Clausen taler om "den borgerlige Løvs Tvangsbud, der træde istedetfor ... de aandelige Kræfter" (sp. 3361). En prægnant formulering findes i komitéens præsentation af dens forslag: Den hidtidige statskirkeordning "gav den øverste Statsmagt en saa godt som uindskrænket Magt og Myndighed over [den evangelisk-lutherske Kirkes] indre og ydre Anliggender" (sp. 2506). Vi finder altså det vigtige begreb om kirkens indre anliggender i rigsforsamlingens drøftelse af forskellen mellem statskirke og folkekirke.

En interessant formulering finder vi hos A.F. Tscherning:

det karakteristiske ved vor Kirke, at den tilsidesætter Kirken som en særegen Corporation og underlægger den Staten. [...] Vor Kirke i Danmark har ingen juridisk Tilværelse, ingen legemlig Repræsentation udenfor Staten, og vi skulle ikke give Anledning til at skabe Kirken som en sådan selvstændig Corporation. Hvorvidt det kan være nyttigt at skabe en saadan selvstændig Corporation som Folkekirken behøver jeg ikke at berøre, thi det ligger ikke for .. (Sp. 3363).

Statskirken er som institution fuldstændig integreret i staten. Det er vigtigt, at Tscherning i modsætning hertil opfatter folkekirken som en "selvstændig Corporation". I det hele taget ledsages de negative beskrivelser af statskirken af positive bestemmelser af folkekirken, der altså er en selvstændig og fri udgave af den evangelisk-lutherske kirke.

Når Tscherning siger, at spørgsmålet om en selvstændig folkekirke ikke ligger for, må det være en hentydning til hele det spørgsmål om en *kirkeforfatning*, der er indeholdt i den såkaldte løfteparagraf.

Folkekirkens forfatning

Den såkaldte løfteparagraf var ikke med i regeringens grundlovsudkast, men blev tilføjet af komitéen med denne ordlyd:

§64 Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov, efterat Betænkning er afgiven af et af Kongen anordnet Kirkemøde.

Som begrundelse for løfteparagraffen anfører komitéen,

at man ikke i selve Grundloven kunde paatage sig Løsningen af alle de kirkelige Reform-Spørgsmaal, som endnu i saa høi Grad dele Gemytterne. Men ligesaa lidt kunne man finde det passende aldeles at forbigaae det hele Spørgsmaal om Kirken. Det maatte altsaa udtales, at man løsner sig fra Kongelovens Bud, men den nærmere Ordning maatte overlades Fremtidens Statslovgivning. Man maatte finde en Overgangsform, der ikke gjorde noget voldsomt Brud, og dog tillod en fri Udvikling. (Sp. 1481).

Tanken om en kirkeforfatning var tidligere blevet lanceret af Monrad, der som kultusminister udsendte et cirkulære, hvori det hedder:

Det vil ikke kunne have undgaet Opmærksomhed, at de stedfundne politiske Forandringer ville komme til at udøve en gennemgribende Indflydelse paa den danske Folke-Kirke, og at det navnlig maa blive Regeringens Opgave i Kirken at gennemføre de samme Grundsætninger, der ere i Begreb med at gjøre sig gældende i Staten. (*Circulaire af 9de Mai 1848*: 1).

Monrad ønsker altså en ordning for folkekirken, der svarer til den forfatning, staten er ved at få, og som sikrer folkelig medindflydelse. Konkret forestiller Monrad sig i lighed med H.N. Clausen en synodeordning.

Det er vigtigt, at paragraffens løfte altså går på en *forfatning* for folkekirken, dvs. en slags kirkelig grundlov. I den forbindelse bør det nævnes, at komitéen foreslog en anden paragraf tilføjet:

§ 66b De fra Folkekirken afvigende Troessamfunds Forhold ordnes nærmere ved Lov.

Her er der ikke tale om forfatning, men om *forhold*. Forskellen mellem de to paragraffer var vigtig i rigsforsamlingen forhandlinger. Således fremhæver kultusminister J.N. Madvig, at det hedder,

i den ene Paragraph, at Folkekirkens F o r f a t n i n g skal ordnes ved Lov, i den anden, at F o r h o l d e t skal ordnes nærmere ved Lov. Efterseer man Motiverne og opfatter man Ordet “Forhold” i den Betydning, som der er Grund til at opfatte det i efter disse Paragrapher, saa er det temmelig klart, at ved “Forhold” kun kan tænkes på y d r e Forhold, navnlig Forholdet til Staten (...), medens der ved Folkekirken er Spørgsmaal om at gribe meget mere ind i de Former, hvorunder den selv skal leve, virke og styre sine Anliggender. Der er derfor med Flid valgt Udtrykket “Forfatning”. (Sp. 2561f.).

Samme Madvig fremhæver, at den forfatning, som “snart forventes” skal sikre,

at denne Folkekirke skal staae i nærmere Forhold til Staten og Regjeringen end de andre Kirker i Landet, og at den tillige skal staae i et friere Forhold til Regjeringen end den samme Kirke, den evangelisk-lutherske, hidtil har staaet (...) Idet Kirken nu træder ud af Statsherredømmet, saaledes som dette før gjorde sig gjældende i dens Bestyrelse. (Sp. 2521).

Som det fremgår af komitéens oprindelige forslag til løfteparagraffen, skulle *forfatningsloven* – i modsætning til reguleringen af de andre trossamfunds *forhold* – inddrage “et af Kongen anordnet Kirkemøde”. I forhandlingerne er der, så vidt jeg kan se, ikke uenighed om, at udarbejdelsen af folkekirkens forfatning skal ske på grundlag af et sådant kirkemøde – den uenighed, der er, handler derimod om, hvorvidt kongen alene skal udpege medlemmerne af kirkemødet, eller der skal være folkelig medindflydelse.

I forbindelse med forfatningsspørgsmålet udspiller der sig en interessant udveksling. Caspar Paludan-Müller påstår:

saaledes som Grundlovsudkastet stiller Sagen, beholder dog Staten det hele Formynderskab over Kirken (...) og idetmindste af Grundlovsudkastet sees det ikke, at det er paatænkt at indrømme Kirken nogen væsentlig Frihed. (Sp. 2529).

Dertil replicerer Kultusminister Madvig:

det er jo just eet af de Spørgsmaal, som skulle finde deres Besvarelse ved den Lov om Folkekirkens Forfatning, som skal komme i Stand ifølge den foreslaaede § 64, saa at man ikke maa gaa ud fra, at Alt skal blive som det er. (Sp. 2530).

Med andre ord: Den evangelisk-lutherske kirke bliver først folkekirke til forskel fra statskirke, når løfteparagraffen er gennemført og den har fået sin egen forfatning. En forfatning, som sikrer kirken frihed og selvstændighed i forhold til staten.

I de senere mange års kirkelige diskussion hører man ofte det synspunkt – af blandt andre P.G. Lindhardt – at løfteparagraffen for længst er opfyldt, idet den jo egentlig betyder, at folkekirkens forhold skal ordnes ved lovgivning. Her må vi erindre os højesteretspræsidentens tolkningsregel: man må ikke tolke grundloven sådan, at “det, der i dag står i den, betyder noget helt andet, end hvad der står”. Som vi har set, er forskellen mellem forfatning og forhold afgørende. Påstanden om, at grundlovens § 66 er opfyldt, er slet og ret nonsens.

Konklusion: Grundlovens intention med folkekirken

Den intention med folkekirken, jeg har fremtolket af forhandlingerne i den grundlovgivende rigsforsamling, kan sammenfattes i følgende punkter.

- Lovgivningen om kirken har religionsfrihed som grundlæggende princip.
- § 4 foretager en omdefinering af den evangelisk-lutherske kirke fra statskirke til folkekirke.
- Den evangelisk-lutherske kirke er en bekendelseskirke, der i sin danske udgave er defineret ved den rene augsburgske bekendelse (og Luthers *Lille Katekismus*).
- Den evangelisk-lutherske kirke skal som folkekirke befries fra statens “formynderskab over kirken”.

- Folkekirken skal (derfor) have en forfatning, som sikrer en vis selvbestemmelse.
- Først med en forfatning, dvs. en opfyldelse af § 66, er grundlovens intention med folkekirken opfyldt.
- En retsakt, der de facto opfatter den evangelisk-lutherske kirke som statskirke, strider mod grundlovens intention med folkekirken.¹⁵

15. I mit indlæg på konferencen den 25.4.2024 nævnte jeg som eksempel denne formulering fra Højesterets dom fra 2017 i sagen om vielse af personer med samme køn: "Kompetencen til at regulere folkekirkens forhold tilkommer lovgivningsmagten og regeringen, der har et betydeligt skøn med hensyn til, hvilke grænser det evangelisk-lutherske bekendelsesgrund sætter for en sådan regulering". (Højesteret 23.3. 2017, s. 4. <https://www.elov.dk/afgoerelser/hoejesteret/dom/23-03-2017/sag-1592016/>). Talen om det "betydeligt skøn" rejser imidlertid det spørgsmål, hvem der har kompetencen til at foretage et skøn om folkekirkens evangelisk-lutherske bekendelsesgrundlag. Der kan for mig ikke være tvivl om, at det pågældende skøn må foretages på grundlag af en af folkekirken initieret fagteologisk vurdering. Den fremgangsmåde har som regel været fulgt ved at kirkeministeriet indhentede teologiske vurderinger fra Københavns biskop. Ved afskaffelsen af Store Bededag tilsidesatte ministeriet eksplicit biskoppens teologiske vurdering og erstattede den med et ministerielt notat (<https://www.ft.dk/samling/20222/almDEL/kiu/spm/1/svar/1926251/2654333.pdf>). Ved således at begrunde afskaffelsen af Store Bededag med sin egen udlægning af CA gjorde regeringen den evangelisk-lutherske kirke til statskirke og handlede mod grundlovens intention med folkekirken.

Det læremæssige ansvar

Bo Kristian Holm

Indledning: Forholdet mellem teologi og jura som teologisk problem

I forbindelse med afskaffelsen af St. Bededag som kirkelig og samfundsmæssig helligdag er spørgsmålet om det læremæssige ansvar i og for folkekirken dukket op med betydelig styrke.

Det er dog ikke første gang, at forskellige forståelser af den folkekirkelige ordening giver anledning til uklarheder om, hvordan overlappet mellem teologi og jura skal forvaltes i relationen mellem stat og kirke. Der er fortilfælde, og disse fortilfælde burde måske have påkaldt sig mere og bredere opmærksomhed, end blandt de få, der allerede har noteret dem, sådan som det fremgår af *Kirkeretsantologien* for 2023.

Det er dog første gang, at situationen er blevet direkte prekær. Det kan skyldes, at det er første gang, at andet end en mindre gruppe har følt sig stødt på mancherne.

Udgangspunktet for dette bidrag er det notat om afskaffelse af bededag som helligdag af 31. januar 2023, som Justitsministeriet og Kirkeministeriet sammen udarbejdede til besvarelse af et samrådsspørgsmål A og spørgsmål 1-5 af 12. januar 2023 fra Folketinget kirkeudvalg.¹ Navnlig punkt 1 og punkt 6 i dette notat rejser det generelle spørgsmål om varetagelsen af lærespørgsmål i folkekirken, og mere specifikt om Kirkeministeriets rolle i afgørelsen af lærespørgsmål.

Dette notat inddrager en række tidligere afgørelser og vurderinger, som også vil blive inddraget her. Det drejer sig dels om:

1. <https://www.ft.dk/samling/20222/almdel/kiu/spm/1/svar/1926251/2654333.pdf> (besøgt 28.06.2024)

en vurdering fra Justitsministeriet af en mulig afskaffelse eller flytning af helligdage til besvarelsen af 11. juli 2012 af spørgsmål nr. 837 fra Folketingets Retsudvalg, som notatet fra januar 2023 også trækker på;

dels om dom fra Højesteret af 23. marts 2017 (optrykt i Ugeskrift for Retsvæsen 2017, side 1795), hvor Højesteret tager stilling til et søgsmål “om gyldigheden af den af kirkeministeren udstedte kgl. resolution af 12. juni 2012 om autorisation af et vielsesritual for to personer af samme køn samt af lov nr. 532 af 12. juni 2012 om ændring af bl.a. ægteskabsloven (ægteskab mellem to personer af samme køn)”.

Denne højesteretsafgørelse om grænserne for statsmagtens indgriben i kirkens indre anliggender er der juridisk næppe noget at komme efter, mens man ud fra et teologisk perspektiv i mine øjne ikke kan nå nogen anden konklusion end den, at den rummer en ikke ubetydelig problematik. Det kan undre, at denne problematik ikke har fyldt mere i debatten. For måske er der alligevel noget juridisk at komme efter, fordi der er noget teologisk at komme efter. At holde dette spørgsmål åbent, er det egentlige anliggende i dette bidrag.

Inden den følgende drøftelse er det vigtigt, at man holder sig ét for øje. Intentionen med det følgende er ikke at give et juridisk svar, men alene et teologisk. Jeg har ingen intention om at give juridiske svar. Jeg er alene optaget af de tilfælde, hvor juraen holder op med blot at være jura. Hvilken løsning der således vil være den rigtige i den verdslige verden, vil jeg således afholde mig fra at vurdere. Jeg vil alene forholde mig til de dele, der har teologisk relevans og som byder sig til for en teologisk vurdering.

Mit bidrag er derfor båret af ønsket om – og for mig at se også nødvendigheden af – at forholdet mellem jura og teologi genreflekteres. Navnlig i forhold til de grænseområder, hvor jura holder op med kun at være jura og bliver til teologi – og nogle gange også dårlig teologi. Dvs. fx når juraen udsiger noget teologisk om, hvad kirke, embede og kirkens lære er.

Hovedpræmissen for mit oplæg er, at spørgsmålet om overensstemmelse med evangelisk-luthersk lære, hverken kan afgøres med rent juridiske eller med rent historiske argumenter, sådan som det af nogle

er blevet forsøgt – enten ved at henvise til retlige afgørelser, eller til historiske redegørelser for tidligere brug af fx kongelige resolutioner² – eller ved at reducere *Den Augsburgske Bekendelse* til et rent historisk dokument, sådan som det sker i det nævnte notat.

Da spørgsmålet om afskaffelse af en helligdag omhandler den teologiske lære, kræver spørgsmålet en teologisk behandling og et teologisk svar. Jeg vil altså følgende forsøge at gøre det teologiske perspektiv selvstændigt, for at vi netop kan blive bedre til at håndtere grænseflader og mulige og faktiske overlap.

Den politisk-teologiske problemstilling

Omdrejningspunktet er naturligvis de to velkendte paragraffer i grundloven §4 og § 66. Til fortolkning af § 4 i grundloven om statens understøttelse af den evangelisk-lutherske folkekirke henviser notatet som nævnt til Justitsministeriets vurdering i forhold til en tidligere besvarelse til Folketingets retsudvalg fra 11. juni 2012.

Vurderingen dengang anførte, at lovgivningsmagten skal respektere den evangelisk-lutherske lære således, at der blandt andet ikke lovgives eller administreres i modstrid hermed. Ministeriet vurderede dengang, at det måtte “antages, at en eller flere af folkekirkens helligdage kan afskaffes eller flyttes, hvis en sådan afskaffelse eller flytning ikke strider mod den evangelisk-lutherske lære.”

Denne 10 år gamle vurdering fortsætter: “Det tilkommer ikke Justitsministeriet at vurdere, om en afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage strider imod den evangelisk-lutherske lære. En sådan vurdering henhører under Ministeriet for Ligestilling og Kirke.”

Det betyder, at Kirkeministeriet skal sørge for at skaffe en sådan vurdering. Som oftest vil dette ske ved, at der indhentes en udtalelse fra Københavns biskop som teologisk rådgiver, i respekt for det nogle med juridisk fagsprog har kaldt “det dobbelte normsystem”. Dette giver i udgangspunktet god mening, da Kirkeministeriet ikke selv er i besiddelse af nogen kirkelig læremyndighed.

2. Se fx Rasmus Dreyers forskellige bidrag i Kristeligt Dagblad, som støtter ministeriets argument om, at når en helligdag er indført ved kongelig resolution under enevælden, kan det også afskaffes ved kongelig resolution af en demokratisk valgt verdslig regering.

Det for dogmatikeren interessante spørgsmål er her, hvem der så i sidste ende vurderer, om noget er i overensstemmelse med læren – eller det modsatte.

Min interesse i det følgende drejer sig netop om dette – og ikke først og fremmest om kirkeret, selvom jeg ender med den konklusion, at regeringen med sin proces og begrundelse udfordrer grundlovens § 4. Min interesse angår det læremæssige i konflikten, og jeg er interesseret i de tilfælde, hvor retten, netop ved at fastholde det rent retlige, i virkeligheden bliver til teologi – og dermed fra kirkelig side overskrider grænsen for verdslig magtudøvelse.

Et historisk rids

Marianne Christiansens bidrag (s. 13) giver et ganske godt overblik over de samtidshistoriske detaljer. Jeg vil trække et betydeligt større historisk rids.

En del af baggrunden for hele miseren skal med stor sandsynlighed søges i det faktum, at man i Danmark generelt har været temmelig uvant med overhovedet at tale særligt meget om kirke som andet end enten en synlig organisatorisk struktur – underlagt staten – eller som et rent åndeligt og usynligt fællesskab koncentreret omkring Ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning.

Med til dette billede hører også, at med reformationen i Danmark, der hjælpes på vej af Bugenhagen, ophører man med at forestille sig intakte og uafhængige samfundsorganisationer ved siden af staten – modsat Sverige, som bevarer forestillingen om intakte statsuafhængige samfundsinstitutioner.³ Heri ligger mange pointer gemt. Også en der angår afskaffelsen af bededag.

For Danmarks tilfælde gælder det, at kirke og stat under Christan III med den Kirkeordinans, Bugenhagen hjælper med at udforme, smelter så meget sammen, at begrebet “kirke” simpelthen forsvinder

3. Se fx Bo Kristian Holm: “Kongeforestillinger i den nordiske husholdsstat – danske og svenske variationer”. I U. Claesson, & N. J. Koefoed (red.), *Den Nordiska hushållstaten – variationer på ett tema av Luther*. Stockholm: Makadam Förlag (2024, 145-183).

ud af kilderne til fordel for begreber som sand lære og sand religion, men det er en anden historie.⁴

Sammenligner vi for anskuelighedens skyld med den romersk-katolske kirke, så er der ikke så meget at være i tvivl om. Her har man et såkaldt dikasterium for troslære, der ligger direkte under pavestolen. Her, og kun her, kan spørgsmål vedrørende kirkens lære og moral besvares forpligtende med pavelig velsignelse. I de fleste andre lutherske kirker end den danske, ledes kirken af en synode eller et kirkeråd.

I Metodistkirken, som blev til på nogenlunde samme tid som parlamentarismen opstod, har man en gennemført kirkelig organisation ud fra ideen om magtens tredeling og biskopper har ansvaret for læren, præsterne udgør den kollektive ledelse og et system af konferencer, hvor medlemmer deltager ligeværdigt, er øverste myndighed.

Den folkekirkelige model afviger fra alle tre modeller. Den adskiller sig fra den romersk-katolske ved ikke at have et enerådende, paveligt læreembede. Og den adskiller sig fra andre lutherske kirker ved ikke at have et kirkeråd eller en synode. Og den adskiller sig fra Metodistkirken ved ikke have noget princip om checks and balances. Forholdet mellem stat og folkekirke bygger alene på gensidig respekt – ikke på noget udfoldet regelgrundlag, selv om staten til tider har anstrengt sig for at bestemme det. Derfor kan regeringen mene, at den har ret til at regulere alt, der har med folkekirkens praksis at gøre. Spørgsmålet er dog, om denne opfattelse lader sig teologisk forsvare ud fra en luthersk kirke- og embedsteologi, der bygger på principperne i *Den Augsburgske Bekendelse*.

Da reformationen indførtes i Danmark, hentede Christian III Bugenhagen til Danmark for at sikre sig, at *Kirkeordinansen*, der regulerede forholdene mellem Gud, øvrighed og kirke var i overensstemmelse med evangelisk-luthersk lære. Fortalen til Kirkeordinansen, som er lagt i munden på Christian III, er skrevet af Bugenhagen. Det er værd at notere sig, når punkt 6 i det nævnte notat fra 2023 henviser til Kirkeordinansen som en lov givet af Christian III.⁵

4. Den er beskrevet af Per Ingesman i "King, church and religion: the ecclesiology of King Christian III of Denmark and Norway". I S. Angel, H. Elstad, & E. Andersen Oftestad (red.), *Were we ever protestants? Essays in honour of Tarald Rasmussen*, Berlin: de Gruyter 2019, 73-90.

5. Kirkeordinansen fra 14. juni 1539, kan findes på danmarkshistorien.dk (<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/kirkeordinansen-14-juni-1539>, besøgt

I Kirkeordinansen skal man bl.a. lægge mærke til, at det her påhviler kongen at sørge for at Guds ordinans bliver varetaget. Guds ordinans omfatter ikke alene forkyndelse og sakramentsforvaltning, men også underhold af præster, lærere og fattige. Dette er, understreges det, ikke kongens ordinans, men derimod netop Guds, som kongen skal tjene. Tilføjelsen er ikke uden betydning.

Vi er så vant til at tale om de to regimenter, som om der var vandtætte skotter mellem det åndelige og verdslige, det religiøse og det politiske. Notatet gør det samme. Men der er ikke vandtætte skotter. Tværtimod har dansk lovgivning både før og under enevælden i høj grad været baseret på teologernes vurdering af samfundsmæssige og ikke mindst retsmæssige forhold. Danske Lov er organiseret efter den lutherske trestandslære. Dens straffelov efter de ti bud. Kirken som åndelig virkelighed har i høj grad rammesat staten som verdslig virkelighed – og dermed medvirket til, at øvrigheden blev til stat.⁶

I *Kongeloven*, som indleder enevælden, som nok er den mest absolutistiske nedskrevne forfatning i Europa, er kongen ikke forpligtet over for nogen eller noget, med en markant undtagelse. Kongen forpligtede sig alene til at ville regere i overensstemmelse med *Den Augsburgske Bekendelse*.⁷ Når nogle i forhold til afskaffelsen af bededag sammenligner med statens indgriben i kirkelige forhold under enevælden, glemmer de, at den nuværende regering ikke som den enevældige konge har forpligtet sig på at regere i overensstemmelse med *Den Augsburgske Bekendelse*, men kun at understøtte den folkekirken, der er bundet til denne bekendelse. Det er en væsentlig forskel, som jeg kommer tilbage til.

Det er samtidig den tætte sammenvævning af kirke og statsmagt, som nu viser sig fra sin anden side, når staten med stor påtaget selvfølgelighed mener at kunne bestemme over det, som andre synes udgør kirkens indre anliggender, dens åndelige liv, hvor ingen verdslig magt har noget at gøre, som det formuleres i *Den Augsburgske Bekendelses*

28.05.24).

6. Se fx Nina J. Koefoed: "Authorities who care: The Lutheran Doctrine of the Three Estates in Danish Legal Development from the Reformation to Absolutism". I *Scandinavian Journal of History* 44 (2019), 430-453.

7. Jf. § 1 i Kongeloven. *Kongeloven. Thomasens Håndskrift*, red. Ditlev Tamm & Jesper Düring Jørgensen. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2012, 43; 155

artikel 28: “Derfor bør den kirkelige magt og den borgerlige magt ikke sammenblandes.”

Og alligevel kan vi se, at under enevælden var korrespondancen mellem kongen og det teologiske fakultet hyppig. Kongen spurgte teologerne, som repræsenter for den sande lære, til råds for ikke i sin regering at være i uoverensstemmelse med den lutherske lære. Kirkelig og statslig magt skulle ikke sammenblandes, men var heller ikke adskilt fra hinanden. Går man kilderne efter, vil man helt sikkert kunne finde eksempler på, at kongen har være omhyggelig med at spørge, så han fik det rigtige svar.⁸

Men man kan godt sige, at det er dette spor fra enevælden, der er bibeholdt, når kirkeministeriet fortsat, som i det aktuelle tilfælde, beder – ikke det teologiske fakultet, som nu hører hjemme på et sekulært universitet – men Københavns biskop om en udtalelse som Kirkeministeriets teologiske konsulent.

Samtidig har vi siden 2017 haft den højesteretsdom, som notatet henviser til, der slår fast, at staten ikke har noget retlig pligt til at høre nogen kirkelig instans forud for reguleringen af folkekirkens forhold. Den er glimrende gennemgået af Lisbet Christoffersen i sidste udgave af *Kirkeretsantologien*.⁹

Men skal vi vurdere denne højesteretsdom teologisk, er den højst problematisk, for den overlader ansvaret for at vurdere den teologiske lære til et verdsligt ministerium. Den konkluderer:

Der følger ikke af grundlovens §66 nogen begrænsning i lovgivningsmagtens kompetence, og der er ikke grundlag for at antage, at der skulle foreligge en retssædvane, som begrænser lovgivningsmagtens og regeringens kompetence til at regulere dele af folkekirkelige forhold

8. Se Tyge Krogh: *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*, København: Samlerens 2000, 115-118.

9. Lisbet Christoffersen: “Retlige grænser for regulering af kernen i folkekirkens indre anliggender: Analyse af Højesterets dom 23. marts 2017 (liturgisagen) i relation til betænkning 1544/2014 om folkekirkens styrelse og i relation til retsgrundlaget for afskaffelsen af Store Bededag i februar 2023”. I L. Christoffersen, M. Martensen-Larsen, & L. C. Kjærgaard (red.), *Præstens tjenstlige forpligtelser: Kirkerettens retskilder – fra Reformationen til nu. Kirkeretsantologi 2023*. København: Eksistensen Akademisk 2023, 281-323.

Lovgivningsmagten og regeringen har altså ikke pligt til forud for regulering af folkekirkens forhold at høre nogen kirkelig instans.

Det er virkelig en mærkelig sætning, hvis vi læser den teologisk.

Højesteret påpeger dog, at et såkaldt fagskøn er nødvendigt for at vurdere om et indgrebs karakter i forhold til begreb om folkekirken som evangelisk luthersk. Men dommen slår også fast, at reguleringen af ritualer er ministerens kompetence.

Det er med teologiske briller også en meget mærkelig afgørelse.

Svaret fra Københavns biskop

Inden jeg leverer en nærmere analyse og problematisering af ministeriernes notat, vil jeg lige repetere hovedpointerne i svaret fra Københavns biskop. Der er to:

For det første: Biskoppen slår fast, at bededag ikke i sig selv kan siges at være nødvendig for kirken. Eksistensen af en sådan helligdag er ikke i sig selv udtryk for troskab over for bekendelsen. Det er altså ikke bededag, der gør kirken til evangelisk-luthersk kirke

For det andet. Indgrebet er i kraft af selve processen i uoverensstemmelse med evangelisk-luthersk lære om forholdet mellem åndelig og verdslig magt, sådan som den bl.a. kommer til udtryk i *Den Augsburgske Bekendelses* artikel 28.

Der er i og for sig ikke nogen overraskelser i det svar.

Nogle har her savnet en begrundelse for, at indgrebet skulle være i uoverensstemmelse med artikel 28. Det hæftede jeg mig ikke ved, måske fordi det var mig indlysende. I strengt saglig forstand var et længere svar overfor ministeriet ikke nødvendig. På den anden side kunne man måske have ønsket sig en sætning eller to, der også for de ikke indforståede skar sagen forståeligt ud om ikke i pap, så dog i forklaring. Det er det, jeg prøver at gøre her.

Ministeriets eget svar

Det er jo forholdsvis klart, at med biskoppens svar i hånden kunne regeringen ikke gå til dronningen og bede hende om en kongelig resolution til afskaffelse af store bededag. I modsætning til regeringen skal regenten nemlig være medlem af den evangelisk-lutherske kirke. Regeringen havde brug for en afgørelse, som utvetydigt slog fast, at regeringens forslag om afskaffelse af helligdagen ikke var i uoverensstemmelse med folkekirkens bekendelsesgrundlag.

Der er dem, der mener, at Københavns biskop som en anden god embedsmand blot skulle levere det papir, som regeringen havde bedt om og brug for, men en sådan holdning underkender fuldstændig teologiens berettigelse og Københavns biskop fungerer netop som teologisk rådgiver. Og teologien er forpligtet på en anden instans end regeringens politik. Det har desuden flere gange vist sig problematisk, hvis konklusionen i rapporter fra nedsatte rådgivningsudvalg bærer for meget præg af at være bestilte.

Heldigvis for regeringens agenda mente kirkeministeriet, hvem justitsministeriet har overladt ansvaret for at sikre bekendelsestroskab, at den selv var i stand til at vurdere sagen og give sig selv ret. Det gør den så. Og udlægger artikel 28 i *Den Augsburgske Bekendelse*.

De påpeger:

1. Den Augsburgske bekendelse drejer sig om afgrænsninger af kirkelig (gejstlig) myndighed overfor borgerlig (verdslig) myndighed.
 - a. Positivt afgrænset ved biskoppernes magt givet af gud til at lære evangeliet og meddele sakramenterne.
 - b. Negativt afgrænset ved, at den kirkelige og den borgerlige magt ikke må sammenblandes.
2. Den hæfter sig ved, hvad bekendelsen siger om kirkeskikke og noterer, at der er en diskussion af, hvorvidt bisper og præster har ret til at indføre kirkeskikke og give love om spiser og helligdage, som notatet placerer i sin historiske kontekst: nemlig opgøret med alle former for gerningsretfærdighed.

3. Herfra går notatet videre til at redegøre historisk for fastlæggelsen af helligdage i Danmark og noterer, at *Den Augsburgske Bekendelse* ikke indeholde forskrifter om procedure og i øvrigt må læses som historisk bekendelsesskrift formuleret inden fastlæggelsen af de nugældende officielle helligdage og inden fastlæggelsen af kompetencer.

Men lad os se nærmere på artikel 28. Her står der som allerede nævnt:

“Derfor bør den kirkelige og den borgerlige magt ikke sammenblandes”.

Men der står også:

“På denne måde skelner vore mellem begge magters pligter og befaler at ære begge og erkende, at begge er Guds gave og velgerning.”

Kirke og verdslig øvrighed har hver deres område, og de understøtter gensidigt hinanden, men begges opdrag er givet af Gud.

En enkelt formulering i *Den Augsburgske Bekendelse* er også ekstra forstyrrende: Den slår nemlig fast i art. 14 om den kirkelige orden, at “ingen bør lære offentligt eller forvalte sakramenterne i kirken, hvis ikke han er rettelig kaldet.”

Artikel 14 skal i første omgang forstås snævert i forhold til forkyndelsen: at lære offentligt er at forkynde, men Art 14 hænger sammen med Art 7, 21 og 28. Og det reformatoriske lærebegreb kan forstås både snævert og bredt. Det så vi i Kirkeordinansen, dvs. hos Bugenhagen.

I det øjeblik, ministeriet argumenterer imod Københavns biskops udlægning af artikel 28 bevæger det sig ind i det rum, der drejer sig om fortolkningen af evangelisk-luthersk lære. Det er derfor, der er al mulig god grund til at se nærmere på, hvem der rent faktisk i kirkelig og teologisk forstand har myndighed til at afgøre lærespørgsmål.

Som notatet rigtigt nævner, så står læreudvikling ikke stille. Og *Den Augsburgske Bekendelse* må læses i sin historiske kontekst. Det betyder imidlertid to ting: Vi må forstå, hvilket ansvar staten har ifølge *Den Augsburgske Bekendelse*, og vi må forstå, hvordan vi i dag må forstå det kirkelige læreembede og derudfra forholdet mellem kirke og statslig

magtudøvelse. Derfor har jeg konsulteret Fællesskabet af protestantiske kirker i Europa (også kendt som Leuenberg-fællesskabet), som også folkekirken har tilsluttet sig, for at få en mere aktuel forståelse af det kirkelige læreembede, som samtidig er udtryk for en bred accept af en nutidig fortolkning af det protestantiske bekendelsesgrundlag.

Spørgsmålet om læremyndighed

Det er værd at bemærke, at ministeriet i sit notat ikke citerer afgørende passager i artikel 28:

En af de passager, der ikke citeres, er følgende om biskoppernes domsmyndighed: "Følgelig tilkommer der [biskopperne] ifølge evangeliet ... eller guddommelig ret ... denne fuldmagt: at forlade synder, at forkaste den lære, der afviger fra evangeliet, ...".

Det vil sige, at det biskoppelige embede, også i *Den Augsburgske Bekendelse*, er et læreembede. Det er af den grund, at Kirkeministeriet benytter sig af Københavns biskop som teologisk konsulent. Kirkeministeriet har ikke selv noget kirkeligt læreembede. Det er Kirkeministeriet – med et begreb også fra *Den Augsburgske Bekendelse* – ikke kaldet til.

Der står videre i artikel 28: "Det er biskopper og præster tilladt at træffe anordninger, for at tingene kan gå sømmeligt til i kirken." Dvs. at afgørelser vedrørende kirkens praksis er bundet til biskopper og præster som forpligtede embedsindehavere.

Når det giver mening at rette blikket mod Leuenberg-fællesskabet, så skyldes det, at dette kirkelige fællesskab også omfatter reformerte kirker uden biskopper. Derfor har man i Leuenberg-regi arbejdet med, hvordan man kan nå en fælles forståelse af tilsynsembedet.

Til det formål har man udviklet et begreb om tilsyn, som man betegner med ordet "episkopé", på en måde, der også gør det muligt at genfinde det også i biskopsløse kirker. Disse overvejelser er også vigtige i en dansk folkekirkelig sammenhæng, hvor der har været et vist forbehold med at give biskopper for meget status, og hvor man har gjort en dyd ud af at betone, at den biskoppelige autoritet lige som præstens alene udspringer af det almindelige præstedømme, som er fælles for alle, da det er givet med dåben. Derfor skiller præsters og biskoppers

autoritet sig alene fra det almindelige præstedømme ved at være omfattet af en særlig kaldelse. Denne kaldelse betyder, at menigheden vælger én til at varetage det fælles embede på alles vegne.

Leuenberg-fællesskabets greb er klargørende, fordi man skelner mellem embedsfunktion og embedsperson. Derfor bruger man begrebet *episkopé* om funktionen, som altså kan varetages også uden et egentligt bispeembede.

Episkopé hænger begrebsmæssigt sammen med ordet biskop, men er altså ikke 1:1 identisk med bispeembedet. Det indeholder i protestantisk forståelse, navnlig hvad angår lære og organisation af kirken også mulighed for lægmandsinddragelse, fx gennem synoder. I Danmark ville man med udgangspunkt i menighedsrådsstrukturen kunne tale om, at menighedsråd gennem deltagelse i fx præstevalg og folkekirkelige høringer samarbejder med de kaldsforpligtede biskopper om udøvelsen af den del af episkopé, som drejer sig om kirkens liv og lære. Ja, faktisk kan man sige, at alle medlemmer af kirken har del i dette embede i kraft det almene præstedømme, også en eventuel kirkeminister, såfremt denne måtte være medlem af kirken. Det er en vigtig pointe, også i den aktuelle problematik. Den ændrer bare ikke konklusionen.

Ministeriet og “episkopé”

Leuenberg-kirkerne forstår “episkopé” som det pastorale tilsyn (dvs. med læren) og som ansvar for såvel kirkens væsen (*esse*) som for dens velfærd (*bene esse*).¹⁰

Episkopé er dermed defineret som en tjeneste *for* kirken, ikke som magt *over* kirken. Det er den protestantiske forståelse af episkopé og

10. *Ministry, ordination, episkopé and theological education*, Michael Bünker & Martin Friedrich (red.), Leuenberger Texte 13, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2013, 51: “The term ‘episkopé’ has become important in ecumenical discussion during the last three decades. It refers to the practice of pastoral oversight, with the purpose of ensuring both the ‘being’ (*esse*) of the church and its ‘well being’ (*bene esse*). Episkopé is a service in and for the church, not an exercise of dominion over it.” Her referer teksten til formuleringen i de tidligere Neuendettelsau-tesers paragraf I.1.D: “The churches of the Reformation [...] understand the ‘service of episkopé’ exclusively as a service to the unity of the church, not as an office [Amt] over the church, but as a service [Dienst] in the church.”

det er fuldt dækkende også for den evangelisk-lutherske forståelse af bispeembedet.

Når kirkeministeriet derfor udfordrer biskoppernes forståelse af den evangelisk-lutherske lære og forholdet mellem åndeligt og verdsligt regimente (og her i flertal fordi alle biskopper står bag Københavns biskop i dette spørgsmål), så udfører de *de facto* en biskoppelig eller episkopal funktion, men bryder samtidig med episkopé-tankens ved ikke at stå *i* kirkens tjeneste og ved ikke at agere *inden for* kirken, men i stedet udøver magt *over* kirken og *uden for* kirken. Her aner man tendensen til ikke at kunne forestille sig selvstændige organisationer ved siden af staten, som præger den lutherske konfessionskultur i Danmark (men fx ikke i Sverige).¹¹

Det er, indrømmet, ikke første gang, at der laves indgreb i kirkens liv. I alle hidtidige indgreb (mulighed for ordination af kvindelige præster, mulighed for vielse af personer af samme køn) har man kunnet argumentere for, at det er sket ud fra en forståelse af, at disse ændringer var til kirkens bedste, og med i hvert fald delvis opbakning inden for kirken selv. På denne måde var der en mulighed for, at man i forlængelse af Leuenberg-fællesskabets begreb om *episkopé* kunne forstå disse indgreb som en fælles udøvelse af netop dette. Det er blot ikke tilfældet med bededag.

Det nuværende indgreb står nemlig ikke i kirkens tjeneste, men tjener en anden sag. Det er ikke en fortolkning. Det var fra begyndelsen en præmis og lå eksplicit i begrundelsen for forslaget. Her adskiller sagens om bededag sig afgørende fra ellers sammenlignelige tilfælde.

Regeringen er dog i det mindste klar i målet. Og man kan som bekendt ikke tjene to herrer. Det gør regeringen heller ikke. I spørgsmålet om bededag er det helt åbenlyst, at regeringen ikke tjener kirkens herre. Beslutningen begrundes ikke retorisk med i et eller andet omfang at være til gavn for kirken selv. Regeringens minister deltager ikke som lægmand i en med biskopperne fælles udførelse af episkopé. Tværtimod overtrumfer ministeriet den teologiske vurdering, som den selv indhenter fra kirken, og udtaler sig selv om evangelisk lu-

11. Jf. Se fx Bo Kristian Holm: "Kongeforestillinger i den nordiske husholdsstat – danske og svenske variationer". I U. Claesson, & N. J. Koefoed (red.), *Den Nordiska hushållstaten – variationer på ett tema av Luther*. Stockholm: Makadam Förlag (2024, 145-183).

thersk lære – ikke til fordel for i og i tjeneste for kirken, men til fordel for egen politisk dagsorden.

Det er selve denne ageren og dermed også processen, som Københavns biskop konstaterer, er i modstrid med evangelisk-luthersk lære – både i historisk og i nutidig forståelse.

Og selvom Københavns biskop hypotetisk set måtte have uret i sin påpegning af uoverensstemmelsen med kirkens bekendelse, så gør ministeriernes notat alt for at bekræfte den, for her agerer de selv overdommer i lærespørgsmål på en måde, der minder om den måde, som dikasteriet for tro og lære fungerer på i Rom – med den væsentlige undtagelse, at det romersk-katolske dikasterium er et kirkeligt organ *inden for* kirken. Kirkeministeriet er et verdsligt organ *uden for* kirken.

Og lige præcis her adskiller ministeriets brug af kongelig resolution sig også fra de indgreb i helligdage under enevælden, som nogle har henvist til. Den enevældige konge var nemlig, som beskrevet, personligt forpligtet på *Den Augsburgske Bekendelse*. Det er regenten fortsat, men ikke den regering og de ministre, der beder regenten agere gennem kongelig resolution.

Regeringens beslutning om at afskaffe bededag er derfor teologisk set i strid med evangelisk-luthersk lære og CA art. 28, idet regeringen og kirkeministeriet dels er et verdsligt organ, der ikke har mandat til at forestå episkopé i kirken, dels fordi den konkrete beslutning om at afskaffe bededag netop ikke er truffet ud fra et hensyn til kirken, men begrundet i rent verdslige formål

Det er her, teologi og jura støder sammen. For mens juraen her kan skelne mellem indholdsmæssige, såkaldte materielle fejl og proces-fejl, og anse de første som mere alvorlige end de sidste, så bliver det, der for juristen ser ud som en proces-fejl i teologisk optik til en materiel-fejl, en udøvelse af magt over kirken.

Eksemplet viser med al tydelighed, at juraen i dette spørgsmål kommer til kort, når den ser bort fra teologien.

Afslutning

Den mest udførlige fremstilling af det oprindeligt lutherske syn på forholdet mellem kirke og verdslig øvrighed finder vi i den forelæsning

over Første Mosebog, som Luther holdt fra 1535-1545. Jeg vil slutte med et citat herfra. Det kommer i forbindelse med udlægningen af forholdet mellem Farao og Josef i Ægypten. Den historiske kontekst er en anden end vores, både hvad angår Farao og Luther. Alligevel fortjener pointen opmærksomhed. Den handler nemlig om rådgivning af øverste verdslige myndighed, hvad enten rådgiverne indtager en civil myndighed, en regeringsposition eller blot rådgiver på grund af kompetence, og om, hvor vigtigt det er, at øvrigheden kender sin begrænsning:

Derfor bør de, der indtager en civil myndighed eller en anden regeringsposition, og som bliver indkaldt til at give råd ved hoffet, forberede sig på ydmyghed og frygt for Herren.

Farao, en hedensk konge, stoler således ikke på sin egen klogskab, men rådfører sig respektfuldt med andre, som har en sund dømmekraft i statslige og religiøse anliggender (Martin Luther, *Forelæsning over 1. Mosebog*, WA 44,406).

Religionsfriheden og folkekirken

Hans Gammeltoft-Hansen

Udgangspunktet for dette indlæg¹ er grundlovens § 67, den almindelige forfatningsbestemmelse om religionsfriheden:

“Borgerne har ret til at forene sig i samfund for at dyrke Gud på den måde, der stemmer med deres overbevisning, dog at intet læres eller foretages, som strider mod sædeligheden eller den offentlige orden”

Grundloven indeholder også andre bestemmelser om religionsfrihedens udformning. Det drejer sig om § 6,8 hvorefter ingen er forpligtet til at yde personlige økonomiske bidrag til en gudsdyrkelse, som ikke er den pågældendes egen. Endvidere § 70, som er en non-diskriminationsbestemmelse hvorefter blandt andet en persons trosbekendelse ikke må have indflydelse på den pågældendes adgang til borgerlige og politiske rettigheder eller forpligtelser til at opfylde “nogen almindelig borgerpligt”. – Disse bestemmelser er dog, som det fremgår, rettet mod individer, hvorimod § 67 (også)² beskæftiger sig med religionsfriheden for trossamfund og dermed både begrebsmæssigt og historisk udgør et klart udgangspunkt for at vurdere karakteren og omfanget af den frihed der tilkommer folkekirken i forhold til de andre trossamfund. Også i forhold til Den Europæiske Menneskerettighedskonventions art. 9 – der som en inkorporeret del af dansk ret spiller en væ-

1. Artiklen er skrevet på grundlag af indlæg ved Konferencen “Stat og Folkekirke efter Bededagsprocessen 2023”, 25. april 2024.

2. Efter den almindelige opfattelse beskytter § 67 også religionsfriheden for det enkelte individ; en delvis afvigende opfattelse er dog nylig hævdet af Aagaard, Grundlovens beskyttelse af religionsfriheden, 2023, s. 314ff.

sentlig rolle i fastlæggelsen af religionsfrihedens karakter og omfang – udgør grundlovens § 67 en bedre målestok for sammenligningen af folkekirkenes vilkår med friheden for de øvrige trossamfund.

Især tre spørgsmål er af betydning ved fortolkningen og anvendelsen af grundlovens § 67. Det er bestemmelsens *område*, dvs. gudsdyrkelsen; endvidere *undtagelserne* vedrørende forhold der strider mod sædeligheden eller den offentlige orden; og endelig indholdet af den beskyttelse som tilsikres de aktiviteter og forhold der er omfattet af bestemmelsen, dvs. *retsvirkningen* af beskyttelsen efter § 67.

Til bestemmelsens område hører først og fremmest selve gudsdyrkelsen (kultus) og den rituelle adfærd der knytter sig hertil (ritus). Kultus og ritus omfatter et bredt spektrum af handlinger såsom bøn, gudstjeneste, liturgi, nadver, dåb, renselse, omskæring, procession, faste, etc.

Hertil føjer sig en række forhold, der betragtes som redskaber eller andre former for nødvendige forudsætninger for udøvelsen af kultus og ritus. Det kan blandt andet være udpegning af forkyndere og af andre personer med særlige religiøse funktioner, opførelse og indretning af religiøse bygninger og rum, religiøs undervisning, religiøse bøger, etc.

Om disse forhold gælder det, at de direkte har en religiøs *funktion*. Andre aktiviteter af mere almindelig karakter – som fx drift af skoler til almen undervisning, klubber for ældre eller unge, studiekredse – falder uden for § 67's område, uanset at de udføres med et religiøst *motiv*.

Selv om der er tale om forhold og aktiviteter mv. som falder inden for gudsdyrkelsens område i § 67's forstand, indtræder beskyttelsen ikke, hvis der læres eller foretages noget som "strider mod sædeligheden eller den offentlige orden".

I praksis er "foretages" af større betydning end "læres". Trossætninger der, måske også historisk betinget, kan være af retsstridigt indhold, men som hverken aktuelt eller potentielt tænkes fulgt op af aktiviteter (altså at "intet ... foretages"), ville næppe kunne gribes af undtagelsesbestemmelsen i § 67. Hvis der derimod *handles* på en måde, som er i modstrid med retsordenen, vil aktiviteten normalt ikke være beskyttet af § 67.

Et eksempel på at en retsstridig ritus ikke var omfattet af beskyttelsen, forelå i forhold til et trossamfunds rituelle indtagelse af den såkaldte ayahuasca-vin. Ayahuasca indeholder et euforiserende stof, som det efter dansk lov er forbudt at indtage, og som derfor heller ikke må importeres. Trossamfundet Nordens Ceu Sagrado (med rødder i den brasilianske Santo Daime kirke) søgte Sundheds- og Ældreministeriet, som havde afslået at meddele dispensation fra importforbuddet, og Kirkeministeriet på grund af afslag på at meddele trossamfundet godkendelse. Begge ministerier blev frifundet,³ blandt andet med henvisning til at brugen af ayahuasca-vin var i strid med den offentlige orden.

Som afgørelserne illustrerer, skal trossamfund overholde almindelige retsforskrifter, der er givet ud fra almene hensyn som intet har med religiøse forhold at gøre; fx almindelige byggeforskrifter ved opførelsen af religiøse bygninger eller sundhedsmæssige og andre forskrifter ved anlæggelsen og brugen af begravelsespladser. Og dette gælder uanset om overholdelse af sådanne regler ville gribe ind i trossamfundet kultus og ritus.

Hvis betingelserne i § 67 er opfyldt – at der er tale om forhold og aktiviteter, som indgår i gudsdyrkelsen eller dog udgør en nødvendig forudsætning herfor, og sædeligheden eller den offentlige orden ikke anfægtes – består retsvirkningen i, at statens organer (lovgiver, regering og forvaltning samt domstole) ikke kan gribe ind og hindre eller begrænse de pågældende forhold og aktiviteter.

Andre og videregående eller mere specifikke retsvirkninger knytter sig til grundlovens §§ 68 og 70 samt Den Europæiske Menneskerettighedskonvention art. 9. Men ikke mindst på grund af netop retsvirkningens karakter er § 67 som anført det mest egnede grundlag for en sammenligning mellem henholdsvis folkekirken og de mange andre trossamfund, der i modsætning til folkekirken er omfattet af § 67.

Sagen er, at folkekirken ikke alene står uden for den beskyttelse af religionsfriheden som de andre trossamfund nyder i henhold til § 67, men at folkekirken ligefrem er undergivet en styreform, som står i skarp modstrid med beskyttelsen efter § 67. Hvor det område, som er omfattet af § 67, generelt og principielt er uden for rækkevidde af

3. Henholdsvis ved Højesteret, se Ugeskrift for Retsvæsen 2018, s. 3165, og ved Østre Landsret, dom af 15. marts 2017.

statens organer, er de samme forhold og aktiviteter (de “indre anliggender”) i folkekirken undergivet de statslige organers kompetence. Folketinget kan lovgive om folkekirkens indre anliggender. Regeringen, i almindelighed ved kirkeministeren, kan i det omfang andet ikke er bestemt ved lov (der jo kan ændres eller ophæves af lovgiver) træffe afgørelser vedrørende de indre anliggender og fastsætte generelle bestemmelser ved administrative forskrifter, ofte i form af kongelige anordninger og resolutioner. Og domstolene kan,⁴ med Højesteret i spidsen, træffe afgørelse i søgsmål der angår eller involverer folkekirkens indre anliggender. Hvor statens organer er afskåret fra at gribe ind i de andre trossamfunds anliggender når betingelserne i grundlovens § 67 er opfyldt, er det for folkekirkens vedkommende tværtimod den helt generelle ordning, at de indre anliggender reguleres og styres af de statslige organer.

Ganske vist var det ved junigrundlovens tilblivelse i 1849 forudsat, at den folkekirke, der skabtes ved den samme grundlov, skulle have en vis autonomi eller dog medindflydelse på de egne indre anliggender. En såkaldt løftebestemmelse herom blev indsat og står stadigvæk i den nuværende grundlovs § 66, hvorefter “Folkekirkens forfatning ordnes ved lov”. Grundlovsfædrene gav dog herved klart udtryk for, at det ikke skulle dreje sig om en autonomisk frihed, der svarede til retsvirkningen og friheden efter § 67. I forbindelse med grundlovsudvalgets forslag bemærkedes det først, at den lovede kirkeforfatningslov navnlig skulle bestemme “Formerne og Grændserne for den Medvirkning, som Kirkesamfundet [folkekirken] selv bør have ved sammes Bestyrelse, saavel som ved Afgjørelsen af kirkelige Sager”. Men herefter fortsættes der med ordene “... ved Siden af den forholdsvis større Myndighed, som Statsmagten for øvrigt forudsættes at ville komme til at udøve over denne Kirke fremfor over de øvrige Religionsksamfund i Landet”.⁵

Den nu 175 år gamle løftebestemmelse er imidlertid aldrig blevet opfyldt, trods en række forsøg på at tilvejebringe en kirkeforfatningslov. Det seneste forsøg var det såkaldte Folkekirkestyryngsudvalg der i 2014 afgav Betænkning 1544. Folkekirkens styre. I betænkningen

4. Dog således, at i læresager der rejses mod præster, sker behandlingen og pådommelsen ved de særlige præsteretter, hvor juridiske dommere samvirker med udpegede teologiske fagdommere.

5. Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-49, sp. 2165.

fremlagde alle de kirkelige repræsentanter i udvalget samt nogle blandt de øvrige medlemmer enige forslag til lovfæstet folkekirkelig medindflydelse på de indre anliggender samt folkekirkens fælles økonomi. Forslaget blev imidlertid ikke dengang vedtaget af Folketinget, vist nok hovedsageligt på grund af modstand fra borgerlige politiske partier.

Så længe løftebestemmelse i § 66 ikke er blevet ført ud i livet, vil det stadig være statens organer, der retligt set har kompetencen, også vedrørende folkekirkens indre anliggender. Hvis den i 1849 lovede kirkeforfatningslov blev tilvejebragt, ville det dog også stadig være Folketinget, som havde den øverste og endelige kompetence i forhold til folkekirken, idet den (delvise) folkekirkelige autonomi i så fald ville hvile på et lovgrundlag, der ville kunne ændres af Folketinget selv. Men for regeringen og kirkeministeren med forvaltningen samt domstolene ville kompetencen være begrænset i det omfang kirkeforfatningsloven overlod bestemmelsesretten til folkekirken selv.

En vis begrænsning, dog langt fra svarende til beskyttelsen efter grundlovens § 67, i statens muligheder for at gribe ind i folkekirkens indre anliggender, kan imidlertid udledes af en helt anden grundlovsbestemmelse, § 4. Og da det her drejer sig om en forfatningsbestemmelse, er også lovgiver, Folketinget, bundet af denne begrænsning.

Indledningsordene til grundlovens § 4 lyder således: "Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke ...". Disse ord indeholder en selvstændig, og for folkekirken meget væsentlig, retsregel: Den danske folkekirke er og skal være evangelisk-luthersk. Grundloven forbyder med andre ord at indrette folkekirken på måder, der strider imod evangelisk-luthersk lære. Sker dette, vil den ikke længere være folkekirke i grundlovens forstand. Folketinget kan således ikke vedtage love om folkekirken, der strider imod evangelisk-luthersk lære. Regeringen med kirkeministeren kan ikke regulere eller træffe afgørelser imod evangelisk-luthersk lære. Domstolene kan ikke afsige domme, hvis indhold eller konsekvenser strider imod evangelisk-luthersk lære.

Den anførte forståelse af indledningsordene i grundlovens § 4 blev i en mere samlet og endelig form lanceret i 1990.⁶ I de følgende år vandt denne retsopfattelse en vis tilslutning i litteraturen. Og i 2017

6. Gammeltoft-Hansen, Kirkerettens dobbelte normsystem, i Kirkeretsantologi 1991, s. 152ff.

blev den konsolideret ved en højesteretsdom, der angik reglerne om vielse af to personer af samme køn.⁷ I dommen fastslog Højesteret, at folkekirken i henhold til grundloven hviler på et evangelisk-luthersk bekendelsesgrundlag, og at der hermed sættes visse grænser for lovgivningsmagtens og regeringens regulering af folkekirkens forhold.

I forlængelse af denne konstatering udtalte Højesteret, at ved fastlæggelsen af de grænser, der således sættes af grundlovens § 4, tilkommer der lovgivningsmagten og regeringen “et betydeligt skøn”. Højesteret uddyber ikke karakteren af dette skøn. Men det må antages, at der sigtes til et såkaldt “fagskøn”, dvs. en vurdering på grundlag af en særlig fagkundskab. Og når Højesteret i det konkrete tilfælde omtaler dette som et “skøn”, må det formentlig sigte til, at der inden for denne fagkundskab findes et vist spektrum af opfattelser og vurderinger. Realiteten er da også, at der blandt fagteologer ofte synes at herske en vis uenighed om, hvorvidt noget er i overensstemmelse eller i modstrid med evangelisk-luthersk lære.⁸

Det spektrum, der ligger mellem forskellige kvalificerede fagteologiske bedømmelser af, hvor grænsen for det evangelisk-lutherske går, åbner så et vist spillerum for de organer og myndigheder, som i deres regulering eller konkrete retsanvendelse skal overholde grænsen i grundlovens § 4. Og det må som sagt være dette spillerum Højesteret sigter til med udtrykket “et betydeligt skøn”. Hertil kan det så føjes, at når det drejer sig om prøvelse af en regulerings grundlovsmæssighed, vil domstolene jo naturligt nok afholde sig fra at statuere, at noget der ligger inden for dette område, er grundlovsstridigt – hvilket i realiteten betyder, at det i reglen vil blive den mest “rummelige” blandt de kvalificerede fagteologiske opfattelser, der lægges til grund som den afgørende grænse.

I sin afgørelse har Højesteret også indføjet en bemærkning om, at “Lovgivningsmagten og regeringen ikke har pligt til forud for regulering af folkekirkens forhold at høre nogen kirkelig instans”.

7. Ugeskrift for Retsvæsen 2017, s 1795ff.

8. Dette spektrum af læreopfattelser korresponderer med den ene dimension i den danske folkekirkes ofte fremhævede “rummelighed”, det vil sige den dogmatiske eller læremæssige rummelighed som historisk blandt andet betød at 1800-tallets store vækkelsesbevægelser i meget vidt omfang forblev inden for folkekirken og ikke udviklede sig til en omfattende frikirkebevægelse.

Umiddelbart må man formode at denne passus, der ellers nærmest har karakter af et obiter dictum, er foranlediget af parternes, især sagsøgers, procedure. Af domsreferatet ses det imidlertid ikke at fremgå at sagsøger udtrykkeligt skulle have procederet på (tilsidesættelse af) en sådan pligt. Derimod er Kammeradvokaten refereret for i sin procedure at anføre, at der ikke er nogen kirkelig instans "som har krav på at medvirke ved udformningen af regler på disse områder, og der findes ingen regler om, at kirkeministeren er forpligtet til at høre biskopperne eller helt eller delvis at følge forslag fra udvalg, arbejdsgrupper og kommissioner".

Noget kunne tyde på at det er denne passus i Kammeradvokatens procedure som Højesteret adresserer og konfirmerer med den anførte bemærkning – i hvilken der netop står "*kirkelig* instans" (fremh. her) og ikke "teologisk fagkundskab" eller lignende.

Det er i denne sammenhæng væsentligt at fremhæve, at skal en beslutning eller afgørelse, der klart forudsætter en særlig fagkundskab, træffes af instanser som ikke internt råder over en sådan fagkundskab, må det nærmest anses for en selvfølge, at relevant ekstern fagkundskab konsulteres. Drejer det sig om en forvaltningsafgørelse, vil dette normalt følge af den såkaldte officialmaksime, ifølge hvilken en myndighed selv er ansvarlig for, at sagen er tilstrækkelig oplyst til, at der kan træffes en forsvarlig afgørelse. En forsvarlig afgørelse betyder ikke mindst en saglig afgørelse; den forvaltningsmæssige saglighedsgrund sætning vil således også i almindelighed gøre det påkrævet, at den fornødne fagkundskab inddrages. En myndighed, som ikke besidder den fornødne fagkundskab, men som ikke desto mindre beslutter sig for alligevel selv at foretage den fagkyndige vurdering på amatørbasis, vil således under alle omstændigheder løbe en procesrisiko.

Den centrale ressortmyndighed for de sager, hvor inddragelse af evangelisk-luthersk fagkundskab kan være påkrævet, Kirkeministeriet, råder som bekendt ikke internt over en sådan fagkundskab. Selv om der, som Højesteret konstaterer, ikke består en formel høringspligt i forhold til kirkelige instanser, vil dette formelle udgangspunkt i høj grad modificeres af forvaltningsretlige grundprincipper (og hvor det ikke drejer sig om egentlige forvaltningssager, da i det mindste inddebære en vis procesrisiko) og herved tendere mod en reel pligt til at inddrage teologisk fagkundskab.

I spørgsmålet om, hvilken teologisk fagkundskab, der skal indhentes, og hvorfra, står ministeriet under den gældende retstilstand frit. Ministeriet er ansvarlig for at den konsulterede fagkundskab efter almindelig målestok kan anses for kvalificeret – typisk ud fra den eller de pågældende personers embedsmæssige eller akademiske position.

Som Kammeradvokaten og Højesteret anførte i den ovennævnte afgørelse fra 2017, er der ikke nogen pligt til at hente den teologiske fagkundskab hos nogen kirkelig instans. Men når fagkundskab skal inddrages, er der jo heller ikke noget i vejen for, at man går til kirkelige instanser, det vil typisk sige en, flere eller alle biskopper. Når det som i sager om indledningsordene i grundlovens § 4 drejer sig om den evangelisk-lutherske lære og de grænser, som denne lære sætter i forhold til folkekirken, vil det vel være meget naturligt at indhente de fagkyndige vurderinger hos folkekirkens egne biskopper, som i deres embeder blandt andet har ansvar for at udøve tilsyn med at denne læres indhold og grænser respekteres. Dette har da også været en gennem årene anvendt praksis, først og fremmest ved Kirkeministeriets brug af Københavns biskop som ministeriets teologiske konsulent.

Men ministeriet er som anført ikke forpligtet til at indhente en nødvendig teologisk fagkundskab hos biskopperne. Den vil også kunne indhentes hos universitære eller andre specialister uden et professionsbetinget konfessionelt ståsted. Ministeriet er helt frit stillet, under ansvar for at den benyttede fagkundskab er fuldt kvalificeret.

I lyset heraf må det understreges, hvor vigtigt det er, at hvis ministeriet gør brug af denne frihed og måske benytter sig af mere eller mindre "håndplukkede" eksperter, så må det ske i fuld transparens. Netop fordi der ofte hersker en vis mangfoldighed og uenighed om teologiske lærespørgsmål, er det væsentligt, at der er fuld åbenhed om, hvem der på den ene eller anden måde måtte have bistået ministeriet med teologisk fagkundskab, således at denne valgte fagkundskab om nødvendigt gennem den offentlige debat kan suppleres med andre fagkyndige synspunkter.

En sådan åbenhed, som efter omstændighederne bør udvises på ministeriets eget initiativ, beskyttes også af offentlighedslovens regler om eksterne faglige vurderinger.⁹ Dette gælder efter reglernes formål også mere privat præget fagkyndig bistand og rådgivning. Efter offentlig-

9. Jf. offentlighedslovens § 13, stk. 1, § 26 og § 28, stk. 1.

hedslovens § 13, stk. 1, er en myndighed således forpligtet til at udarbejde et skriftligt notat om eksterne faglige vurderinger af betydning for sagens afgørelse som man mundtligt eller på anden måde er blevet bekendt med, medmindre oplysningerne fremgår af andre dokumenter i sagen. – Notatet udarbejdes altså ikke mindst med henblik på offentlighedens aktindsigt i dokumentet og dermed også oplysningerne om, hvem ophavspersonen til den fagkyndige vurdering er.

Om alle disse overvejelser om pligten til at inddrage fagkundskab og om, hvorfra denne fagkundskab hentes, skal det tilføjes, at de ville blive helt eller delvis overflødige, hvis grundlovens § 66 blev opfyldt efter sin oprindelige hensigt. Fandtes der en kirkeforfatningslov, ville den som minimum sikre en vis medindflydelse for folkekirkens organer – herunder også en repræsentation for biskopperne eller måske ligefrem et egentligt bispekollegium¹⁰ – i forhold til folkekirkens indre anliggender.

Det kan forekomme paradoksalt, at alle landets trossamfund er omfattet af den "store" religionsfrihed i grundlovens § 67, med undtagelse af landets ubetinget største trossamfund, folkekirken, som kun er beskyttet af den "lille" religionsfrihed i grundlovens § 4. Og § 4's frihed er ikke blot væsentligt mindre vidtrækkende i sit indhold og sin karakter end friheden efter § 67; den er også svag på grund af den tvivl eller uenighed, der i konkrete tilfælde ofte vil knytte sig til fortolkningen af evangelisk-luthersk lære og dermed den konfessionelle grænse-dragning i forhold til statslige indgreb over for folkekirken. Også fraværet af en egentlig og nogenlunde fastlagt høringsprocedure svækker effektiviteten og betydningen af § 4 og gør dens "lille" religionsfrihed endnu mindre. Ved grundlovens tilblivelse var det meningen, at der skulle være forskel mellem frihedsbeskyttelsen for henholdsvis folkekirken som nationalkirke og alle de øvrige trossamfund.¹¹ Men det var ikke meningen, at forskellen skulle være *så* stor som den blev og stadig er. Hele ideen med at indsætte løftebestemmelsen i grundlovens § 66 var netop at give folkekirken en vis autonomi i de indre anliggender om end mindre vidtgående end for de andre trossamfund.

10. Se herved Betænkning 1544. Folkekirkens styre, s. 226 ff.

11. Se herved det ovennævnte citat fra Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-49, sp. 2165, hvor der tales om "den forholdsvis større Myndighed, som Statsmagten for øvrigt forudsættes at ville komme til at udøve over denne Kirke [folkekirken] fremfor over de øvrige Religionssamfund her i Landet".

I diskussioner og overvejelser om indførelsen af en kirkeforfatningslov fremhæves det regelmæssigt som et argument imod en sådan lov, at skiftende kirkeministre generelt har udvist stor skønsomhed og været tilbageholdende med selvstændigt at regulere folkekirkens indre anliggender. Dette er for så vidt også rigtigt, men kun hvis man understreger ordet "generelt". Gennem årene har der ind imellem været eksempler på kirkeministre, der gennemtrumfede eller forsøgte at gennemtrumfe deres helt personlige opfattelser af centrale spørgsmål vedrørende folkekirkens indre anliggender, såsom salmebog og forkyndelsesfrihed.¹²

I Store bededags sagen var det ikke alene kirkeministeren, men regeringen, der udviste en flagrant mangel på skønsomhed ved sin fremfærd for at afskaffe en helligdag. Begrundelsen var rent politisk uden nogen som helst forbindelse med folkekirken, idet den bestod i ønsket om at opnå en ekstra arbejdsdag (i begyndelsen på ejendommelig måde kædet sammen med muligheden for at støtte Ukraine i landets forsvarskamp mod Rusland¹³). Kompromisforslag om, at regeringen og Folketinget ved lov kunne indføre arbejdspligt, men undlade at gribe ind i folkekirkens helligdage, blev afvist. Og resultatet blev som bekendt, at kirkeministeren foranledigede at Store bededag ved kongelig resolution af 6. marts 2023 blev afskaffet som helligdag, og at Folketinget vedtog lov nr. 214 af 6. marts 2023 om konsekvenser af afskaffelsen af store bededag som helligdag.

Hermed blev Store bededag-sagen endnu et eksempel – og et meget massivt eksempel – på at den særlige skønsomhed, som skulle overflødiggøre en forfatningslov for folkekirken, udebliver, når den ikke er forenelig med en ministers temperament eller med en regerings rent politiske interesser.

Sagen og forløbet bliver derved et yderligere, og stærkt, retspolitisk argument for at supplere den grundlovsmæssige, men svage, beskyttelse efter grundlovens § 4 med en lovfæstet beskyttelse i form af en egentlig kirkeforfatningslov som opfyldelse af grundlovens § 66.

12. Kirkeministrene Thorvald Povlsen, 1917 (udnævnelse af præst uden biskoppens kollats, hvor i stedet kirkeministeren, med Rigsdagens tilslutning i form af en singularer lov, "Lex Vaalse", udøvede det biskoppelige tilsyn); Carl Hermansen, 1953 (personlige ændringer i forslaget til Den Danske Salmebog); Elsebeth Kock-Petersen, 1984 (Lundehus-sagen, hvor ministeren ville tage stilling til forkyndelsesfrihedens grænser); Tove Fergo, 2001 (spørgsmål om indførelsen af ny salmebog).

13. Den daværende forsvarsminister blev citeret for en udtalelse om at partier ikke kunne være med i forsvarsforliget hvis de ikke støttede afskaffelsen af Store bededag.

Bilag

Bilag 1:

Konferenceprogram 25. april 2024 (side 73-76)

Bilag 2:

Notat om afskaffelse af store bededag som helligdag 31. januar 2023 (side 77-83)

<https://www.ft.dk/samling/20222/almdel/kiu/spm/1/svar/1926251/2654333.pdf>

Bilag 3:

Justitsministeriets svar 11. juli 2012 (side 84-91)

<https://www.ft.dk/samling/20111/almdel/reu/spm/837/svar/897499/1143535/index.htm>

Program

Torsdag den 25. april 2024

Kl. 10.00 – 16.00

"Konference om Stat og Folkekirke efter Bededagsprocessen 2023"

Link til tilmelding – klik her

Sidste frist for tilmelding er mandag
den 15. april 2024 kl. 15.00

Kursussted:

Fællessalen Christiansborg
Christiansborg
1240 København K

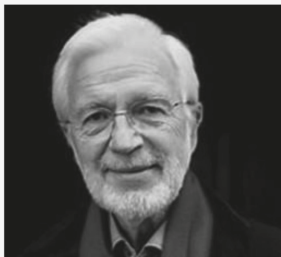
***Deltagelse i konferencen
er gratis***

***"Konference om
Stat og Folkekirke
efter Bededagsprocessen 2023"***

Torsdag den 25. april 2024

09.30 – 10.00	Ankomst og registrering Servering af kaffe m.v. samt boller	Fællessalen Christiansborg Christiansborg 1240 København K. Parkering Christiansborg råder ikke over parkeringspladser til besøgende, og der er kun meget få parkeringspladser i nær- heden. Det anbefales derfor, at man undersøger parkeringsmulighederne på VisitCopenhagens hjemmeside – klik <u>her</u> .
10.00 – 10.15	Velkomst og program intro	Peter Skov Jakobsen <i>Biskop, Københavns Stift</i>
10.15 – 10.45	Store Bededags processen 2023	Marianne Christiansen <i>Biskop, Haderslev Stift</i>

10.45 – 11.30	Om tilblivelsen af grundlovens folkekirkebestemmelser	Svend Andersen <i>Professor, Aarhus Universitet</i>
		
11.30 – 11.40	Pause	
11.40 – 12.30	Statens rolle over tid	Per Stig Møller <i>Forhenværende minister</i>
		
12.30 – 13.15	Frokost	Fællessalen og området uden for Fællessalen Menu: Sandwich og drikkevarer
13.15 – 14.00	Det læremæssige ansvar	Bo Kristian Holm <i>Professor, Aarhus Universitet</i>
		

14.00 - 14.45	Religionsfrihed	Hans Gammeltoft-Hansen <i>Forhenværende ombudsmand</i>
14.45 - 15.00	Kaffepause	Kaffe m.v. og "Dagens kage"
15.00 - 15.50	Åben debat	Indledes af: Karen Klint <i>Forhenværende MF</i>
15.50 - 16.00	Afslutning	Henrik Stubbkjær <i>Biskop, Viborg Stift</i>
	Farvel og tak for i dag kom godt hjem	

Kirkeministeriet
Justitsministeriet

Notat om afskaffelse af store bededag som helligdag

31. januar 2023

Til brug for besvarelsen af samrådsspørgsmål A og spørgsmål 1-5 af 12. januar 2023 fra Folketingets Kirkeudvalg (Alm. del) er udarbejdet følgende notat om afskaffelse af store bededag som helligdag.

1. Grundlovens § 4 har følgende ordlyd:

”§ 4. Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten.”

Bestemmelsen, der har indgået uændret i grundloven siden 1849, består af to led. Første led angiver, at den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke, og andet led pålægger staten at understøtte folkekirken.

Der henvises vedrørende Justitsministeriets vurdering af en mulig afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage til besvarelsen af 11. juli 2012 af spørgsmål nr. 837 (Alm. del) fra Folketingets Retsudvalg.

Af besvarelsen fremgår følgende:

”Som nævnt fremgår det af grundlovens § 4, 1. led, at den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke. Det indebærer, at lovgivningsmagten skal respektere den evangelisk-lutherske lære, således at der blandt andet ikke lovgives eller administreres i modstrid hermed, jf. bl.a. Hans Gammeltoft-Hansen, Danmarks Riges Grundlov med kommentarer, red. af Henrik Zahle, 2. udgave (2006), side 137.

Efter Justitsministeriets opfattelse må det antages, at en eller flere af folkekirkens helligdage kan afskaffes eller flyttes, hvis en sådan afskaffelse eller flytning ikke strider mod den evangelisk-lutherske lære. Det tilkommer ikke Justitsministeriet at vurdere, om en afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage strider mod den evangelisk-lutherske lære. En sådan vurdering henhører under Ministeriet for Ligestilling og Kirke.”

[...]

”Som det fremgår af det ovenfor anførte, har grundlovens § 4, 2. led, gennem tiden givet anledning til nogen tvivl, men den gængse opfattelse i statsretlig og kirkeretlig litteratur er dog, at udtrykket ”understøttelse” skal forstås i vid forstand, dvs. som en forpligtelse for staten til at yde både økonomisk og moralsk støtte. Bestemmelsen er også blevet forstået sådan i praksis.

Efter Justitsministeriets opfattelse må bestemmelsen i grundlovens § 4, 2. led, antages at indebære en forpligtelse for staten til at yde en vis ikke-økonomisk støtte til folkekirken. Efter Justitsministeriets opfattelse må det samtidig antages, at understøttelsens art og omfang er overladt til lovgiver.

Det er derfor Justitsministeriets opfattelse, at en mulig afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage ikke i sig selv kan rejse spørgsmål i forhold til grundlovens § 4, 2. led. Det er i den forbindelse Justitsministeriets opfattelse, at en ordning, der ikke som sådan indebærer en afskaffelse eller flytning af helligdage, men f.eks. at en eller flere af folkekirkens helligdage medregnes i den almindelige

arbejdstid, heller ikke kan antages at rejse spørgsmål i forhold til grundlovens § 4, 2. led.”

Det bemærkes, at regeringens forslag går ud på, at store bededag afskaffes som helligdag, hvorimod der ikke lægges op til en ordning, hvor helligdagen bevares, samtidig med at dagen medregnes i arbejdstiden.

2. Til brug for kirkeministerens overvejelser om forholdet mellem en afskaffelse af store bededag som helligdag og grundloven, har kirkeministeren ved brev af 24. januar 2023 anmodet Københavns biskop, der traditionelt er kirkeministerens teologiske rådgiver, om biskoppens vurdering af, om en afskaffelse af store bededag som helligdag den 4. fredag efter påske isoleret set vil være i strid med folkekirkens bekendelsesgrundlag.

Kirkeministeriet har i den forbindelse anført, at folkekirkens bekendelsesgrundlag i dansk sammenhæng er fastlagt i Danske Lov 2-1-1 og består af ”Den hellige Bibelske Skrift, det Apostoliske, Nicæniske og Athanasii Symbol, den uforandrede Aar 1530 overgivne Augsburgske Bekendelse samt Luthers lille Katekismus.”

Kirkeministeriet har endvidere anført, at disse bekendelsesskrifter ikke regulerer, hvilke helligdage en evangelisk-luthersk kirke skal have, og at store bededag, der først er indført senere, ikke omtales i bekendelsesgrundlaget.

Kirkeministeriet har desuden anført, at ministeriets foreløbige vurdering på den baggrund er, at en afskaffelse eller flytning af store bededag som helligdag ikke er i strid med folkekirkens bekendelsesgrundlag.

Kirkeministeriet har endelig anført, at denne vurdering finder støtte i det forhold, at store bededag kun kendes i Danmark, hvor dagen blev indført som helligdag ved kgl. forordning i 1686. Med samme kgl. forordning blev dagen indført i Norge og på Island. På Island blev dagen afskaffet som helligdag i 1893, mens man i Norge har ændret dagens placering flere gange – senest i 1950 – så dagen nu er placeret sidste søndag i oktober. Kirkeministeriet har ikke kendskab til, at bededag findes som helligdag i andre evangelisk-lutherske kirker på verdensplan.

3. Københavns biskop har ved brev af 27. januar 2023 til kirkeministeren fremsendt sin vurdering af, om en afskaffelse af store bededag (Bededag) som helligdag den 4. fredag efter påske isoleret set vil være i strid med folkekirkens bekendelsesgrundlag.

Københavns biskop anfører bl.a. følgende:

”Læren om de to regimenter, det verdslige og det gejstlige, er central i evangelisk-luthersk tænkning, og derfor konstateres det med forundring, at ministeren ved anvendelsen af den kongelige resolution griber ind i folkekirkens indre anliggender, idet afskaffelsen af en helligdag også er et indgreb i Ritual- og Alterbogen. Dette indgreb er i uoverensstemmelse med den evangelisk-luthersk lære, som det udtrykkes i Den Augsburgske Bekendelses artikel 28.

Siden grundlovens indførelse i 1849 har der været udvist forståelse for, at Regering og Folketing har hørt folkekirkens parter, når der blev lovgivet om

folkekirkens ydre anliggender og ved kongelig resolution fastsat regler for de indre anliggender.

[...]

Man kan [...] ikke hævde, at bededagen er nødvendig for kirken, og at en kirke uden en bededag ikke kan betragtes som evangelisk-luthersk.

[...]

Jeg er ikke i tvivl om, at processen omkring indgrebet i Ritual- og Alterbog ikke er i overensstemmelse med hverken evangelisk-luthersk lære, eller med den danske tradition siden grundlovens indførelse i Danmark mht. lovgivning på det kirkelige område.

Der er heller ingen tvivl om, at naturligvis kan man være en evangelisk-luthersk kirke uden at have de samme riter og ceremonier som andre kirker af samme konfessionelle familie, har.”

Københavns biskops svar må forstås således, at det ikke er i strid med den evangelisk-lutherske lære, at store bededag ikke længere måtte udgøre en helligdag i Danmark. Selve afskaffelsen af helligdagen rejser derfor ikke spørgsmål i relation til grundlovens § 4.

Samtidig må biskoppens brev dog mest nærliggende forstås således, at det er biskoppens opfattelse, at den procedure, som hidtil er fulgt og foreslås fulgt, er i strid med dels evangelisk-luthersk lære, herunder særligt den lutherske toregimentelære som den udtrykkes i Den Augsburgske Bekendelses artikel 28, dels den danske tradition siden grundlovens indførelse, fordi der gribes ind i folkekirkens indre anliggender, uden at folkekirken inddrages, idet afskaffelsen af en helligdag efter biskoppens opfattelse også er et indgreb i ritual- og alterbog.

4. For så vidt angår fortolkningen af grundlovens § 4 og § 66 i denne henseende har Justitsministeriet oplyst følgende:

Højesteret tog ved dom af 23. marts 2017 (optrykt i Ugeskrift for Retsvæsen 2017, side 1795) stilling til et søgsmål om gyldigheden af den af kirkeministeren udstedte kgl. resolution af 12. juni 2012 om autorisation af et vielse ritual for to personer af samme køn samt af lov nr. 532 af 12. juni 2012 om ændring af bl.a. ægteskabsloven (ægteskab mellem to personer af samme køn).

Af Højesterets dom fremgår følgende om grundlovens § 4:

”Kompetencen til at regulere folkekirkens forhold tilkommer lovgivningsmagten og regeringen, der har et betydeligt skøn med hensyn til, hvilke grænser det evangelisk-lutherske bekendelsesgrundlag sætter for en sådan regulering.

[...]

Lovgivningsmagten og regeringen har ikke pligt til forud for regulering af folkekirkens forhold at høre nogen kirkelig instans. Uanset dette skete der forud for den gennemførte ordning bl.a. inddragelse af landets biskopper.”

Af Højesterets dom fremgår følgende om grundlovens § 66:

”Der følger ikke af grundlovens § 66 nogen begrænsning i lovgivningsmagtens kompetence, og der er ikke grundlag for at antage, at der skulle foreligge en rets-sædvane, som begrænser lovgivningsmagtens og regeringens kompetence til at regulere dele af folkekirkens forhold.”

Om reguleringen af folkekirkens indre anliggender og forholdet til grundlovens bestemmelser om regulering af folkekirkens forhold fremgår det bl.a. af betænkning 1544/2014 om Folkekirkens styre, side 215f.:

”Traditionelt anses ritualer, gudstjenesteordningen, bibeloversættelse og salmebøger for at høre til det, der ofte betegnes som folkekirkens indre anliggender.

[...]

I gældende ret har der ikke traditionelt været sondret mellem folkekirkens indre og ydre anliggender. Det skal bl.a. forstås således, at det i almindelighed har været antaget, at folkekirkens indre anliggender ikke er unddraget lovgivningsmagtens kompetence. Folketinget og regeringen er således folkekirkens øverste beslutningsorgan og fastlægger de retlige rammer for folkekirkens virksomhed.

Folketingets adgang til at vedtage love om kirkelige anliggender er dog begrænset af den udtrykkelige og normative bestemmelse i Grundlovens § 4.

[...]

Grundloven siger intet om bekendelsesskrifternes nærmere forståelse, dvs. om de skal udlægges bogstaveligt eller ud fra en friere fortolkning. Henset til bekendelsesskrifternes historiske karakter sker den nærmere fortolkning på baggrund af såvel en (rummelig) kirkelig og teologisk tradition som den aktuelle kontekst.

Af grundlovens § 66 fremgår:

“§ 66. Folkekirkens forfatning ordnes ved lov.”

I sammenhæng med indførelsen af religionsfriheden var det under forberedelserne af grundloven af 1849 tanken at indføre en vis frihed for folkekirken i forhold til statsmyndighederne. Dette skulle ske ved en kirkeforfatning, hvor folkekirken skulle etableres med et vist niveau af repræsentativt selvstyre angående folkekirkens egne forhold.

Grundlovens § 66 er imidlertid ikke blevet udmøntet i en samlet forfatning for folkekirken, men der er lovgivet på en række områder. I dag har bestemmelsen næppe andet retligt indhold end et krav om, at folkekirkens styrelsesforhold skal reguleres ved lov.”

Der kan endvidere henvises til Jens Peter Christensen m.fl., Grundloven med Kommentarer (2015), side 98, hvor følgende anføres om grundlovens § 4:

”Folkekirken må betragtes som en særlig forgrening af den offentlige forvaltning bestemt ved sit genstandsområde. Folkekirken har længe henhørt til Kirkeministeriets ressort og er reguleret ved en række forskellige love og administrative bestemmelser. Lovgivningen har udstyret folkekirken med et vist selvstyre i forhold til den almindelige statsforvaltning, jf. navnlig reglerne om – valg af – menighedsråd, provstiudvalg og biskopper. Der kan ved lov indføres et øget selvstyre – og selveje – i forhold til de almindelige forvaltningsmyndigheder, jf. herved grundlovens § 66 om en folkekirkelig forfatning. En udskillelse af folkekirken fra de statslige myndigheder, der indebærer en begrænsning af lovgivningsmagts kompetence, kan dog kun gennemføres ved en grundlovsændring, jf. Poul Andersen 1954 s. 631.”

Om grundlovens § 66 anfører Jens Peter Christensen m.fl., a.st., side 406:

”Folkekirken, hvis forhold er reguleret ved en lang række love og administrative bestemmelser, har som forvaltningsområde længe henhørt under Kirkeministeriets ressort. Lovgivningen indeholder dog flere bestemmelser, der sikrer folkekirken et vist repræsentativt selvstyre i forhold til statsforvaltningen, jf. bl.a. reglerne om valg af menighedsråd, provstiudvalg og biskopper.

En lov om en forfatning for folkekirken kan etablere et øget selvstyre og selveje i forhold til de almindelige forvaltningsmyndigheder. En begrænsning af lovgivningsmagts kompetence kan dog kun gennemføres ved en grundlovsændring, jf. Poul Andersen 1954 s. 631.”

5. For så vidt angår spørgsmålet om, hvorvidt en afskaffelse af store bededag som helligdag i sig selv griber ind i folkekirkens ritual- og alterbog, og hvorvidt folkekirken inddrages heri, bemærker Kirkeministeriet:

Den danske Alterbog er autoriseret ved kgl. resolution af 12. juni 1992. Alterbogen fastlægger ikke, hvilke dage der er helligdage, men fastlægger højmesseordningen og de kollekter og bibelske læsninger, der skal anvendes ved de faste gudstjenester de enkelte søndage og helligdage samt juleaften. Alterbogen indeholder dermed også bønner og bibelske tekster for store bededag.

Ritualbogen udgives af biskopperne og er ikke som alterbogen autoriseret i sin helhed ved kgl. resolution. Ritualbogen fastlægger heller ikke, hvilke dage der er helligdage, men indeholder et optryk af den autoriserede højmesseordning samt autoriserede ritualer for dåb, nadver i hjemmet, skriftemål, vielse, kirkelig velsignelse af borgerligt indgået ægteskab, jordpåkastelse m.v.

Ændringer i kirkens ritual- og alterbøger er traditionelt sket med inddragelse af en eller flere biskopper samt evt. andre sagkyndige, herunder i tilfælde hvor initiativet til ændringer er sket på lovgivningsmagts eller regeringens initiativ.

Af bemærkningerne til lovforslag nr. L 13 om konsekvenser ved afskaffelsen af store bededag som helligdag” fremgår:

”Afskaffelsen af store bededag som helligdag vil ske ved kgl. resolution efter indstilling fra kirkeministeren. Vedtages lovforslaget, vil der blive udfærdiget en kgl. resolution, der får virkning fra 1. januar 2024, hvor loven træder i kraft.”

Det er ikke en forudsætning for den kgl. resolution om afskaffelse af store bededag som helligdag, at der samtidig sker autorisation af en ændret alterbog.

Samtidig med beskæftigelsesministerens fremsættelse af lovforslag nr. L 13, har kirkeministeren i brev af 24. januar 2023 anmodet Københavns biskop om sammen med de øvrige biskopper at vurdere, om og i givet fald hvilken betydning afskaffelsen af store bededag kan få for alterbogen, og om hvem der i givet fald bør inddrages i arbejdet med alterbogen.

Ved en afskaffelse af store bededag som helligdag vil der ikke være pligt til at holde gudstjenester den pågældende dag. Kollektterne og de bibelske læsninger i alterbogen til store bededag vil dog – hvis alterbogen ikke ændres – kunne anvendes af præster ved eventuelle gudstjenester den pågældende dag.

6. For så vidt angår spørgsmålet om den lutherske torementelære som udtrykt i Den Augsburgske Bekendelse artikel 28, bemærker Kirkeministeriet:

Artikel 28 i Den Augsburgske Bekendelse omhandler ”den kirkelige myndighed”, herunder afgrænsningen af den kirkelige (gejstlige) myndighed over for den borgerlige (verdslige) myndighed. Afgrænsningen omfatter dels en positiv afgrænsning, dels en negativ afgrænsning:

Den positive afgrænsning af den kirkelige myndighed fremgår af formuleringer som:

”Således mener de [dvs. de lutherske] da, at nøgлемagten eller biskoppernes magt i følge evangeliet er en magt eller en bemyndigelse fra Gud til at prædike evangeliet, forlade og fastholde synder og forvalte sakramenterne. [...] Denne magt udøves kun ved at lære eller prædike evangeliet og meddele sakramenterne enten til flere eller til enkelte efter ens kald, fordi her ikke skænkes legemlige, men evige ting, evig retfærdighed, helligånden og evigt liv.”

Den negative afgrænsning af den kirkelige myndighed over for den borgerlige myndighed fremgår blandt andet af formuleringer som:

”Altså må den kirkelige og den borgerlige magt ikke sammenblandes. Den kirkelige har sin bemyndigelse til at lære evangeliet og forvalte sakramenterne; den må ikke bryde ind på noget andet embedsområde, ikke overdrage verdensriger fra den ene til den anden, ikke afskaffe øvrighedernes love, ikke ophæve den lovmæssige lydighed, ikke lægge hindringer i vejen for retslige undersøgelser angående nogen borgerlig orden eller overenskomst og ikke foreskrive øvrighedernes love om indretningen af statens forfatning [...]”

Såfremt biskopperne har noget af sværdets magt [dvs. borgerlig myndighed], da har de den ikke i kraft af bemyndigelse fra evangeliets side, men i kraft af den menneskelige ret som skænket af konger og kejsere til den borgerlige styrelse af deres besiddelser. Dette er imidlertid en ganske anden bestilling end evangeliets betjening.”

Om kirkeskikke som for eksempel antal og helligeholdelse af helligdage indeholder artikel 28 i Den Augsburgske Bekendelse herudover en diskussion af, ”om bisperne

eller præsterne har ret til at indføre kirkeskikke i menigheden og til at give love om spiser, helligdage, kirketjeneres grader eller ordener osv.”, og af hvad man skal “mene om søndagen og lignende kirkeskikke?”

Denne diskussion må ikke mindst ses i den historiske kontekst, herunder ved at indeholde et opgør med de hidtidige katolske kirkeskikke på grundlag af den lutherske afstandtagen fra gerningsretfærdighed og understregning af retfærdiggørelse gennem tro alene. Det ses blandt andet af formuleringer som:

”Men angående dette spørgsmål lærer vore [dvs. de lutherske] således, at biskopperne ikke har magt til at beslutte noget imod evangeliet, som ovenfor er vist. [...] Endvidere er det imod skriften at fastslå overleveringer, for at vi ved at iagttage dem skal gøre fyldest for vore synder eller fortjene at blive retfærdiggjorte. [...] Men det er en kendsgerning, at overleveringerne voksede næsten til det uendelige på grund af denne antagelse i kirken, medens læren om troen og troens retfærdighed imidlertid blev holdt nede, fordi der efterhånden blev indført flere helligdage, påbudt faster og indstiftet nye kirkeskikke og nye kirkeordninger, idet ophavsmændene til sligt mente, at de ved disse gerninger fortjente nåden. Således øgedes forhen bodsreglerne, af hvilke vi endnu ser spor i de fyldestgørende gerninger.“

Historisk er fastlæggelsen af helligdage i Danmark efter reformationen sket ved statsmagten (kongen), både før og under enevælden. Det skete første gang i Kirkeordinansen, der var en lov udstedt af Christian 3. på latin i 1537 og på dansk i 1539, og som altså er samtidig med Den Augsburgske Bekendelse. Kirkeordinansen sondrede tilsvarende mellem “læren”, som blandt andet omfatter forkyndelsen og sakramenternes forvaltning, og “ceremonierne og den ydre kirketjeneste”, som blandt andet omfatter antallet og placeringen af helligdage. Om “ceremonierne og den ydre kirketjeneste” hedder det i ordinansens indledning: “Det er sådanne skikke i kirkerne, som i almindelighed er antaget for en god ordens skyld, uden at det dog har noget at gøre med retfærdighed og nødvendighed.”

Den Augsburgske Bekendelse ses i øvrigt ikke at indeholde forskrifter om, hvilken procedure der skal anlægges ved fastlæggelsen af kirkeskikke som for eksempel antallet og placeringen af helligdage.

Den Augsburgske Bekendelse må således som bekendelsesskrift i en luthersk kirke læses historisk, herunder ikke mindst ved at formulere de lutherske reformatoriske synspunkter i forhold til datidens katolske kirkeskikke, men også ved at være formuleret inden fastlæggelsen af de nugældende officielle helligdage i Danmark og inden fastlæggelsen af de gældende kompetencer og procedurer til fastlæggelse og ændring heraf.

11.11.2024, 11.18

JUSTITIS MINISTERIET

Folketinget
Retsudvalget
Christiansborg
1240 København K

Dato: 11. juli 2012
Kontor: Statsretskontoret
Sagsbeh: Maj-Britt Skjoldan
Sagsnr.: 2012-0030-0829
Dok.: 455009

Hermed sendes besvarelse af spørgsmål nr. 837 (Alm. del), som Folketingets Retsudvalg har stillet til justitsministeren den 4. juni 2012. Spørgsmålet er stillet efter ønske fra Karsten Lauritzen (V).

Morten Bødskov

/

Jens Teilberg Søndergaard

Slotsholmsgade 10
1216 København K.

Telefon 7226 8400
Telefax 3393 3510

www.justitsministeriet.dk
jm@jm.dk

Spørgsmål nr. 837 (Alm. del) fra Folketingets Retsudvalg:

”Vil ministeren redegøre for grundlovens § 4 set i forhold til en mulig afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage?”

Svar:

1. Justitsministeriet har indhentet en udtalelse fra Ministeriet for Ligestilling og Kirke, der har oplyst følgende:

”Hvilke dage, der er helligdage, følger af danske lov 2-4-5 og af kgl. reskript af 27. marts 1686, for så vidt angår Store Bededag, samt af kongelig forordning af 26. oktober 1770.

Reglerne om helligdag i folkekirken er senest ændret i 1770. Ved den kongelige forordning af 26. oktober 1770 blev et større antal fest og helligdage enten afskaffet eller henlagt til de næstfølgende søndage. Ændringen betød, at den tredje helligdag i forbindelse med jul, påske og pinse blev afskaffet. Højtideligholdelsen af Hellig tre kongers dag, Mariæ renselsesdag og Marie besøgsdag bortfaldt, mens Maria bebudelsesdag blev henlagt til den femte søndag i fasten. Ligeledes blev helligholdelsen af Skt. Hansdag, Skt. Mikkel og Allehelgensdag afskaffet – dog skulle Allehelgensdags tekster og bønner for reformationen forklares og læses næste søndag efter 1. november.

Siden 1770 har folkekirken helligdage været følgende:

- ☐ Alle almindelige søndag
- ☐ Og følgende særlige helligdage:
 - 1. juledag (kan være en søndag)
 - 2. juledag (kan være en søndag)
 - Nytårsdag (kan være en søndag)
 - Skærtorsdag
 - Langfredag
 - 1. påskedag (er en søndag)
 - 2. påskedag
 - Store bededag
 - Kr. Himmelfartsdag
 - 1. pinsedag (er en søndag)
 - 2. pinsedag

Justitsministeriet kan endvidere oplyse, at det følger af helligdagslovens § 1, at der på folkekirken helligdage ikke må foretages noget, hvorved gudstjenesten forstyrres.

2. Grundlovens § 4 har følgende ordlyd:

”§ 4. Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten.”

Bestemmelsen, der har indgået uændret i grundloven siden 1849, består af to led. Første led angiver, at den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke, og andet led pålægger staten at understøtte folkekirken.

3. Som nævnt fremgår det af grundlovens § 4, 1. led, at den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke. Det indebærer, at lovgivningsmagten skal respektere den evangelisk-lutherske lære, således at der blandt andet ikke lovgives eller administreres i modstrid hermed, jf. bl.a. Hans Gammeltoft-Hansen, Danmarks Riges Grundlov med kommentarer, red. af Henrik Zahle, 2. udgave (2006), side 137.

Efter Justitsministeriets opfattelse må det antages, at en eller flere af folkekirkens helligdage kan afskaffes eller flyttes, hvis en sådan afskaffelse eller flytning ikke strider mod den evangelisk-lutherske lære. Det tilkommer ikke Justitsministeriet at vurdere, om en afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage strider mod den evangelisk-lutherske lære. En sådan vurdering henhører under Ministeriet for Ligestilling og Kirke.

4. Grundlovens § 4, 2. led, der som nævnt angår statens pligt til at understøtte folkekirken, er nærmere omtalt i forarbejderne til grundloven. I regeringens udkast til 1849-grundloven var bestemmelsen i grundlovens § 4 angivet som lovens § 2 (men blev vedtaget som § 3). Et udvalg nedsat af den grundlovsgivende rigsforsamling anførte i sin betænkning, jf. Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-1849, sp. 1481, bl.a. følgende:

"Udvalget tilføjer den Bemærkning, at Paragraphen ved at befale Folkekirkens Understøttelse af Staten, - Bestemmelsen af Understøttelsens Art og Omfang overlades Fremtidens Lovgivning, - naturligvis ikke forbyder, at andre af Staten anerkjendte Religionssamfund ligeledes understøttes af Staten, forsaavidt Saadant maatte findes rigtigt."

Det synes at være almindeligt antaget ved forhandlingerne på Rigsdagen 1848-1849, at den understøttelse, som staten har pligt til at yde folkekirken, både omfatter økonomisk og ikke-økonomisk støtte. Der kan i den forbindelse henvises til Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-1849, bl.a. sp. 2509, 2515, 2531, 3044 og 3362.

Det kan endvidere fremhæves, at Cultusminister Madvig ifølge Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-1849, sp. 2530 f., bl.a. anførte følgende betragtninger:

”Naar der nu siges, at denne Kirke ifølge det større Antal af Bekjendere skal betragtes som Folkekirke, saa er derved ikke sagt — thi det vilde jo være en reen Tautologi —, at den skulde være de Flestes Kirke, men der er, troer jeg, omtrent meent Følgende: Staten erkjender Religionens Betydning for sit eget Liv, den ønsker altsaa Religionen befordret, men den kan, forsaavidt der ikke finder nogen Overensstemmelse Sted mellem Befolkningen i denne Henseende, ikke let positivt gribe ind; forsaavidt derimod det lykkelige Forhold finder Sted, at næsten hele Befolkningen bekjender sig til een og samme Kirke, er det naturligt, at Staten befordre det religiøse Liv, som den i Almindelighed ønsker at maatte komme til Udfoldning og igjen at afprøve sig i hvad der ligger Staten ganske umiddelbar nær, i den hele sædelige Tilstand; det er naturligt, siger jeg, at Staten befordre dette religiøse Liv i den Kirke, hvortil et saa overveiende Antal af Folket bekjender sig, at Staten ved at befordre just denne Kirkes Liv, uden paa nogen Maade at stræbe at udvide dens Omfang, derved ikke kan udsætte sig for at komme i Modstrid med hvad der er det almindelige Folkeønske. Den vil altsaa ikke stræbe at gjøre denne Kirke almindeligere, end den allerede er, men den ønsker og vil stræbe derhen, at denne kirke, forresten overladt i aandelig Henseende til egne Midler og Kræfter, dog nyder al den ydre Understøttelse, som behøves til at den kan udfolde det meest kraftige Liv. Denne Understøttelse er nu dels en virkelig pecuniær og materiel Understøttelse, som dels ligger i at conservere for Kirken de Eiendomme, der hidtil ere henlagte til den, dels de specielle Tilskud, som Staten overhovedet yder til kirkelige Formaaler, blandt hvilke der er nogle, som maaske ikke Alle tænke paa ved dette Spørgsmaals Behandling, og i hvilke Henseende jeg t. Ex. kunde fremhæve, at naar det theologiske Facultet ved Universitetet lønnes af Staten, da er det en Ydelse af Staten til Kirken; men fremdeles bestaaer denne Understøttelse deri, at Staten, uden at tvinge Nogen ind i Kirken, tilveiebringer i det ydre Liv al den Sikkerhed for Kirken, som den behøver, at den freder om Kirken, freder om Gudsdyrkelsen, yder Gudsdyrkelsen Respekt og sikkrer den mod enhver Forstyrrelse. Dette gjør den vistnok med Hensyn til alle Troessaamfund, men den gjør det med en større og bestemt Interesse med Hensyn til Landets almindelige Religion, ved hvilken det træder klarere frem for Staten, hvad der i det Hele kan tjene til at rydde de ydre Hindringer afveien, for at Kirken med sine egne Kræfter kan ytre en velgjørende Indflydelse paa hele Folket. Det er dette, jeg troer, at Grundlovsudkastet har tænkt sig ved Begrebet Folkekirke, og det er i denne Betydning, jeg holder paa dette Begreb.”

Det kan endvidere fremhæves, at geheimeconferentsraad A. S. Ørsted ifølge Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-1849, sp. 2528, bl.a. anførte følgende betragtninger:

”Men jeg anseer den som et Supplement til § 2; jeg troer, det hører væsentlig til § 2, at Kirken skal beholde sine Eiendomme. Jeg ønsker ikke, at Bestemmelsen skal indlemmes i en særskilt Paragraph, men at den skal nævnes i § 2, som Noget, der karakteriserer den offentlige Kirke; der gives flere saadanne Bestemmelser, der have Hjemmel i denne Kirkes Charakter, f. Ex. at Kirkens Helligdage have Betydning for det hele Samfund, ikke blot for dem, som høre til Kirken, men ogsaa for alle Andre, det vil sige, de skulle ikke nødes til at tage Deel i nogen Gudstjeneste, men de skulle afholde sig fra Alt, som virker forstyrrende derpaa. I ethvert Land, hvor stor Religionsfrihed der end er, maa den almindelige Folkereligions Fest- og Helligdage respecteres af Alle; Ingen maa foretage Handlinger, som det kirkelige Polit i finder fornødent at forbyde, fordi

BILAG 3

de forstyrre den Stemning, som paa saadanne Dage skal finde Sted;"

Herudover kan der peges på, at biskop Tage Müller ifølge Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-1849, sp. 3037, bl.a. anførte følgende betragtninger:

"... maa jeg ogsaa her være enig med den ærede Ordfører i, at denne Paragraph vilde ikke være af nogen Betydning, naar det ikke deri laa antydning, at den Kirkes Lærebegreb, der i Grundloven erklæres for Folkekirkens, maa ogsaa hævdes i de offentlige Underviisningsanstalter, fra hvilke dog ikke christelig Religionsunderviisning, efter Folkekirkens Lærebegreb, bør udelukkes. Denne Kirke maa ogsaa forsaavidt respekteres af de andre Troessamfund, at de maa holde sig de Love efterrettelige, der forbyde hvad der ansees upassende i det borgerlige Liv paa Søn- og Helligdage o. dsl."

Grundlovens § 4, 2. led, er endvidere omtalt i den stats- og kirkeretlige litteratur. Carl Georg Holck sonderer ved sin gennemgang af grundlovens § 4 mellem tre typer understøttelse, C.G. Holck, "Den danske Statsforfatningsret", 2. del, ved C. Goos og J. Nellermand (1869), s. 262 f:

"a) Ved Penge eller Penges Værd. Nærmest skulle de til Kirken henlagte eller skjænkede Midler anvendes til at virke for dens Formaal, og kun, hvor disse vise sig utilstrækkelige, skal det Manglende tilskydes Statskassen. Dette tilskud er i Øvrigt ikke betydeligt, s. de aarlige Finanslove.

...

b) Af større Vigtighed end den omhandlede Pengeunderstøttelse er den Understøttelse, som ydes Folkekirken derved, at dens Lærdomme efter Statens Foranstaltning og paa offentlig Bekostning foredrages ikke blot i Kirkerne, men ogsaa i de offentlige Skoler... og at Staten underholder særegne Dannelsesanstalter for dens Geistlige, saasom det theologiske Fakultet og det islandske Pastoralseminarium.

c) Endelig beskytter Staten Folkekirkens Helligdage, som derfor ogsaa maa respekteres af Dissenterne, naturligvis ikke ved positiv Deltagelse i Gudsdyrkelsen, men ved afholdelse fra enhver handling, der kan forstyrre Helligdagens Fred og andægtige stemning... Kun undtagelsesvis tager Staten Hensyn til andre Religionssamfunds Helligdage..."

I sin fremstilling af den danske statsforfatningsret fremstiller Matzen indholdet af understøttelsespligten nærmere. Af Henning Matzen, "Den danske Statsforfatningsret", 4. udgave (1909), s. 314, fremgår bl.a. følgende:

"I den først nævnte retning understøttes saaledes Folkekirken ved, at den evangelisk-lutherske Lære foredrages i Kirke og Skole... at Staten har grundlagt særlige Dannelsesanstalter for Folkekirkens Gejstlige, saasom det theologiske Fakultet ved Universitetet og Pastoralseminariet, og at der er givet særlige Bestemmelser for at værne om den offentlige Fred paa Folkekirkens Helligdage... Materielt støttes Folkekirken foruden ved en Række

5

Bevillinger paa Finanslovens § 21; men iøvrigt ved det Indbægreb af Ejendele og Indtægter, der ogsaa efter Reformationen ere forblevne henliggende

BILAG 3

til de kirkelige Embedsmænds og Anstalters Underhold, hvoriblandt Præstegaarde og Præstetiender samt Kirketienden, for saa vidt som det til Kirkens Vedligeholdelse fornødne Beløb angaar, der ved Kirkers Afhændelse regelmæssig er bleven forbeholdt...og iøvrigt ved Paalæg paa Kirkesamfundets Medlemmer.”

E.F. Larsen omtaler bestemmelsen i grundlovens § 4 i tredje bog af ”Den danske Kirkeret” (1912). Han nævner i den forbindelse understøttelsespligten og anfører følgende s. 33:

”Den Understøttelse, Kirken nyder, er ikke alene af materiel Art, som Tilskud til kirkelige Ojemed af Statens Midler; men ogsaa ad andre Veje understøtter Staten Kirken, saaledes derved at den evangelisk-lutherske Lære danner Grundlaget for Religionsundervisningen i Landets offentlige Skoler og foredrages ved det theologiske Fakultet ved Københavns Universitet, Kirkens Velse anerkjendes som borgerlig gyldig Ægteskabsstiftelse, og Statsmagten freder om Kirkens Helligdage som almindelige borgerlige Hvi-ledage og knytter dens Gudstjeneste til de betydningsfuldeste Begivenheder i Samfundslivet og Nationens Liv.”

H.J.H. Glædemark beskriver i sin disputats om ”Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874” (1948), s. 265, understøttelsespligten i grundlovens § 4 på følgende vis:

”Endelig skal omtales Statens forfatningsmæssige Pligt – iflg. Gr.l.s § 3 – til at *understøtte* den evangelisk-lutherske Folkekirke. Da Understøttelsens Karakter og Omfang ikke angives i Grundloven, maatte det efter 5. Juni 1849 blive Lovgivningsmagtens Opgave at træffe Afgørelse herom, hvad Grundlovskomiteen for øvrigt ogsaa udtaler i sin Betænkning. Der kan dog ingen Tvivl være om, at der ved Grundlovens Bestemmelse skal forstaaes en Understøttelse af baade materiel og ideel Natur. Dette fremgaar ogsaa af en Række Udtalelser i den grundlovgivende Rigsforsamling, først og fremmest af Kultusminister Madvig, der udtalte, at Understøttelsen dels skulde være pekuniær og materiel, dels skulde bestaae deri, ’at Staten, uden at tvinge Nogen ind i Kirken, tilveiebringer i det ydre Liv al den Sikkerhed for Kirken, som den behøver, at den freder om Kirken, freder om Gudsdyrkelsen, yder Gudsdyrkelsen Respect og sikker den mod enhver Forstyrrelse’. Dette har da ogsaa været Tilfældet i Tiden efter Grundlovens Udstedelse. I ideel Henseende er Folkekirken blevet understøttet derved, at Staten har draget Omsorg for, ikke blot at den evangelisk-lutherske Lære er foredraget i selve Kirken, det theologiske Fakultet ved Universitetet, Pastorseminariet og Skolen, men ogsaa at Helligdagslovgivningen er opretholdt i Overensstemmelse med Kirkens Lære og Krav. I materiel Henseende er Folkekirken blevet understøttet dels ved Bevillinger paa Finansloven, dels ved Indbegrebet af de siden Reformationen til Kirkevæsenet henlagte Ejendomme og Indtægter.”

Hans Gammeltoft-Hansen beskriver i 1999 i en artikel i ”Folketingets festskrift i anledning af grundlovens 150-års-jubilæum” (1999), s. 447, understøttelsespligten på følgende vis:

”I § 4, 2. led, fastslås det, at Folkekirken skal ’understøttes som sådan af staten’. Hvori statens understøttelse af Folkekirken nærmere skal bestå, om-

tales ikke i grundloven, men er overladt til lovgiver. To bindinger kan dog under alle omstændigheder udledes af grundlovsbestemmelsen og dens forarbejder. Den ene består i, at en fuldstændig adskillelse mellem staten og Folkekirken er udelukket, så længe det nuværende forfatningsgrundlag ergældende. Den anden er, at statens 'understøttelse' af Folkekirken indbefatter såvel økonomisk som anden støtte. Hvor denne ikke-økonomiske understøttelse nærmere består, end siges dens omfang, kan derimod ikke udledes af § 4 og dens forarbejder. Som eksempel på dens nuværende karakter og udformning kan nævnes helligdagsloven, folkeskolens undervisning i kristendomskundskab samt den civile rets virkning af kirkelig vielse og navngivning ved døb."

Hans Gammeltoft-Hansen anfører i Danmarks Riges Grundlov med kommentarer, red. af Henrik Zahle, 2. udgave (2006), side 137, bl.a. følgende:

"Den understøttelse, som staten er pligtig at yde Folkekirken, er af såvel økonomisk som anden art.

...

Også den ikke-økonomiske støtte må fastlægges nærmere ved lov; af § 4 og dens forarbejder kan nok udledes en pligt til (også) anden støtte end den økonomiske, men næppe noget om dens nærmere karakter og omfang. Som eksempler på sådan støtte kan nævnes helligdagsloven (lbkg. nr. 279 af 17. juni 1983, ændret ved lov nr. 277 af 8. maj 1991), folkeskolens undervisning i kristendomskundskab (jf. lbkg. nr. 393 af 26. maj 2005, § 5, stk. 2, 1c), driften af de teologiske fakulteter og Pastoralseminariet samt den civile rets virkning af kirkelig vielse og navngivning ved døb."

Der er i øvrigt redegjort for indholdet af understøttelsespligten i grundlovens § 4, 2. led, i pkt. 2 i Justitsministeriets notat af 10. august 2009 om forholdet mellem understøttelsespligten i grundlovens § 4 og en omlægning af statens økonomiske støtte til folkekirken til et bloktilskud. Notatet er optaget som bilag til betænkning nr. 1511/2009 om omlægning af statens tilskud til folkekirken til bloktilskud.

5. Som det fremgår af det ovenfor anførte, har grundlovens § 4, 2. led, gennem tiden givet anledning til nogen tvivl, men den gængse opfattelse i statsretlig og kirkeretlig litteratur er dog, at udtrykket "understøttelse" skal forstås i vid forstand, dvs. som en forpligtelse for staten til at yde både økonomisk og moralsk støtte. Bestemmelsen er også blevet forstået sådan i praksis.

7

Efter Justitsministeriets opfattelse må bestemmelsen i grundlovens § 4, 2. led, antages at indebære en forpligtelse for staten til at yde en vis ikke-økonomisk støtte til folkekirken. Efter Justitsministeriets opfattelse må det samtidig antages, at understøttelsens art og omfang er overladt til lovgiver.

Det er derfor Justitsministeriets opfattelse, at en mulig afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage ikke i sig selv kan rejse spørgsmål i forhold til grundlovens § 4, 2. led. Det er i den forbindelse Justitsministeriets opfattelse, at en ordning, der ikke som sådan indebærer en afskaDet er derfor Justitsministeriets opfattelse, at en mulig afskaffelse eller flytning af en eller flere helligdage ikke i sig selv kan rejse spørgsmål i forhold til grundlovens § 4, 2. led.

Om bidragyderne

PETER SKOV-JAKOBSEN, biskop, Københavns Stift

MARIANNE CHRISTIANSEN, biskop, Haderslev Stift

SVEND ANDERSEN, dr.theol., professor emeritus

BO KRISTIAN HOLM, ph.d. professor, Aarhus Universitet

HANS GAMMELTOFT-HANSEN, fhv. ombudsmand, professor emeritus